

KULTURMILJÖUNDERLAG SAHLGRENSKA SJUKHUSET & MEDICINAREBERGET M.M

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	3
Describe område A — Sahlgrenska sjukhuset	4
Describe område B — Per Dubbsgatan	6
Describe område C — Konstepidemin m.m	8
Describe område D — Medicinareberget	10
Describe område E — Änggårdskolonin	12
Interpret: Områdets framväxt	14
Interpret: Läsbarhetskarta — utbyggnadskronologi	20
Interpret: Skyddade objekt och miljöer	21
Valuate: Inför fortsatt planering Sahlgrenska sjukhusområdet — område A	22
Valuate: Inför fortsatt planering Per Dubbsgatan — område B	24
Valuate: Inför fortsatt planering Konstepidemin m.m — område C	26
Valuate: Inför fortsatt planering Medicinarebergets institutioner — område D Änggårdskoloni & odlareförening — område E	28
Källförteckning	30

Läsanvisningar

Rapporten inleds med en beskrivning av bebyggelsens framväxt i de respektive delområdena. Därpå följer ett avsnitt där hela områdets historiska utveckling belyses och tolkas i kronologisk ordning med utgångspunkt från samhällsfunktionerna sjukvård, utbildning och forskning, fritid, kyrka, infrastruktur samt näringsliv.

På detta kommer en läsbarhetskarta - en slags utbyggnadskronologi - där bebyggelsens historiska framväxt åskådliggörs epokvis, samt en karta som visar byggnader, miljöer och andra kulturhistoriska lämningar som är skyddade på något sätt i dagsläget.

Rapporten avslutas med avsnittet "Inför fortsatt planering" som innehåller en karaktärisering och värdering för varje delområde. Här definieras planeringsförutsättningarna med utgångspunkt i kulturmiljöerna och deras arkitektoniska och upplevelsemässiga kvaliteter.

Kulturmiljöunderlag: Sahlgrenska sjukhuset
och Medicinareberget m.m, mars 2013
Kulturmiljörapport 2013:01
Stadsbyggnadskontorets dnr 12/0361
Kulturförvaltningens dnr 0890/12
Beställare: Stadsbyggnadskontoret i Göteborg

Västra Götalands län, Göteborgs stad;
Änggården, Guldheden, Annedal

Text och research: Carina Carlsson, Sanja Peter
Foto: Göteborgs stadsmuseums arkiv, Carina Carlsson
och Sanja Peter där annan fotograf ej anges.
Kartor: Carina Carlsson
Grafisk form: Pernilla Elmtén

Omslag: Ortofotografier från 1942 respektive 2008.
Källa: Stadsbyggnadskontoret.

INLEDNING

Bakgrund

Göteborgs stadsmuseum har fått i uppdrag att utarbeta ett kulturmiljöunderlag till programarbetet för Sahlgrenska sjukhusområdet, Medicinareberget, Konst-epidemin med mera. Programmet ska skapa förutsättningar för en utveckling av området vad gäller verksamheter, service, bostäder, kommunikationer och stadsliv. Uppdraget utförs på beställning av Stadsbyggnadskontoret i Göteborg och är kopplat till "Program för Sahlgrenska och Medicinareberget".

Programområdet rymmer flera kulturhistoriskt intressanta områden och enskilda byggnader utpekade bland annat i *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse – ett program för bevarande*.

Syfte

Kulturmiljöunderlaget ska fungera som ett stöd i Stadsbyggnadskontorets arbete med programmet och i de kommande detaljplanerna. Det ska säkerställa att kulturhistoriska värden inom området ska kunna tas tillvara, och bilda utgångspunkt i kommande utvecklingsdiskussioner.

Uppdraget

Programområdet i kulturmiljöunderlaget har delats in i delområden, som framgår av kartan. Historisk framväxt och kulturhistoriska karaktärsdrag inom respektive delområde ska beskrivas, liksom betydelsen av och samband mellan viktiga stråk, platser och andra rum. Underlaget ska belysa vilka områden eller specifika objekt som kommer att behöva en mer detaljerad bedömning med avseende på kulturmiljöaspekter när arbetet med detaljplaner inleds. Materialet ska redovisas på ett sådant sätt att enskilda delar ska kunna lyftas ut och studeras separat.

Metod

Underlaget har framarbetats med utgångspunkt från DIVE-metoden, en kulturhistoriskt inriktad analysprocess där D:et står för describe, I:et för interpret, V:et för valuate och E:et för enable. Fokus i rapporten ligger på de tre första stegen, då det fjärde steget (enable) förutsätts arbetas fram i dialog med andra inblandade parter längre fram i planprocessen.

DIVE-metoden	Fråga	Resultat
Describe/beskriva	Vad består kulturmiljön av, vad finns det?	En definition och dokumentation av kulturmiljöns nuläge.
Interpret/tolka	Vilka är orsakerna till att dagens landskap ser ut som det gör?	En gemensam bild av hur kulturmiljön avspeglar processerna bakom sin tillkomst.
Valuate/värdera	Vad är värdefullt? Hur förhåller sig dessa värden till andra mål och behov för miljön?	Värdediskussion leder till ett samförstånd om målen för utvecklandet av kulturmiljön, som en del i samhällsutvecklingen i stort.
Enable/möjliggör	Vad kan eller bör göras för att uppnå ett resultat som motsvara värderingen?	Ett åtgärdsprogram som motsvarar målen, t.ex en plan, en ägarpolitisk linjedragning eller dylikt.

1990 TILL
NUTID

Under 1900-talets allra sista decennier läggs stora resurser på forskning och utveckling, och vården specialiseras ytterligare. För att kunna bedriva denna specialiserade verksamhet kompletteras sjukhusområdet kontinuerligt under perioden med både fristående byggnader och tillbyggnader, huvudsakligen söder om centralkomplexet och centralaxeln längs det så kallade Bruna stråket (lila tillägg på kartan längst till vänster). På sydsidan av centralkomplexet tillkommer bland annat **försörjningsbyggnaden** (2006) och **nya vårdbyggnaden** (2009). I samband med detta rivs ett flertal äldre byggnader

och äldre parkavsnitt försvinner. Samtidigt renoveras och moderniseras merparten av de äldre byggnaderna för att fungera bättre för verksamheten.

Eftersom merparten av nytillskotten och förändringarna förläggs till områdets södra del, bibehålls den axel som utgjort anläggningens centrum sedan tillkomsttiden.

Sammanbindande **gångbroar** uppförs för att koppla ihop Sahlgrenska och Medicinareberget, samt byggnader inom Sahlgrenskaområdet.

1970- OCH
1980-TAL

Karta från 1975.

Under 1970-talet sjunker byggnadsaktiviteten väsentligt, främst för att behovet av nya lokaler stillats till följd av de stora satsningarna under 50- och 60-talet. Vissa mindre projekt genomförs dock, till exempel byggs **patologisk-anatomiska institutionen** till.

Under 1980-talet finns det visst utrymme för större satsningar igen, vilket bland annat resulterar i att **apoteket** (1980) och **operations- och laboratoriebyggnaden** (1987) tillkommer i södra delen av området.

1950- OCH
1960-TAL

Karta från 1956.

1948 tar riksdagen ett beslut om att en medicinsk högskola ska inrättas i Göteborg. Sahlgrenska blir nu ett undervisningssjukhus, och ett omfattande utbyggnadsprogram antas för att behovet av olika forsknings- och undervisningslokaler ska kunna tillgodoses. Till skillnad från de tidigare utbyggnadsfasernas låga och förhållandevis småskaliga bebyggelse byggs det nu istället i stor skala och på höjden, i regi av arkitekterna G Birch-Lindgren och E Lock. Som en del i utbyggnadsprogrammet tillkommer även **matsalen** (1953), **patologisk-anatomiska institutionen** (1953), **hudkliniken** (1960) med flera byggnader.

För att skapa rum för de nya byggnaderna rivs flera av de ursprungliga paviljongerna. 1959 står det så kallade **centralkomplexet** klart, bland annat bestående av ett skivhus i 18 våningar som byggts längs med den ursprungliga centralaxeln.

I och med centralkomplexets tillkomst minskas behovet av fler lokaler kraftigt, men ett antal tillbyggnader görs ändå under 1960-talet.

1930- OCH
1940-TAL

Karta från 1936.

Kring 1933 fattas beslut om en utbyggnadsplan som leder till att ett tiotal nya byggnader uppförs inom området, bland annat **sjuksköterske- och elevhemmet** (1936), **kvinnokliniken** (1939) och **jubileumskliniken** (1943). I norra delen av området anläggs en **ögon- och öronkliniken** och **ett bostadshus** (1938) på så sätt att en entrégård skapas framför entrébyggnaden (idag Per Dubbs-huset).

tidsenligt återhållsam och fasaderna kläs med rött tegel liksom den äldre bebyggelsen på platsen. Sambandet mellan de kringliggarna skogarna och sjukhuset värnas genom anläggandet av parker och planteringar kring de nya enheterna.

1945 invigs spårvägen som knyter samman Sahlgrenska sjukhuset med Landala.

De nya tillskotten är 4-6 våningar höga, och får fristående placeringar i en årsring kring den ursprungliga anläggningen. Utformningen är

1896—1929

Karta från 1910.

Sahlgrenska sjukhuset i Änggården uppförs under åren 1896-1900. Det ritas av Medicinalstyrelsens arkitekt Axel Kumlien och får på tidstypiskt vis en långsträckt och symmetrisk form med låga, fristående paviljonger som sammanlänkas av en täckt förbindelsegång. Entrén till sjukhuset markeras av en påkostad, tvärställd byggnad längst i norr. Fasaderna kläs i rött tegel

den. Isoleringspaviljongen är skild från resten av anläggningen, både till arkitektonisk form och läge, och uppförs till följd av den stora omfattning som tuberkulosen fått i Göteborg. Dessutom byggs bland annat en **bostadspaviljong** i trä (1920) och ett **laboratorium** (1923) i utkanten av området.

1904 får Per Dubbsgatan sitt namn, efter en läkare vid det allra första Sahlgrenska sjukhuset. Samma år dras spårvagnslinje 6 fram mellan Linnéplatsen och Sahlgrenskas entré. Endast 700 m lång fick den öknamnet "blindtarmen".

Trots att man ansåg sig ha tagit i överkant, blir sjukhuset fullbelagt nästan direkt. Flera nya paviljonger och en så kallad **isoleringspaviljong** tillkommer under den följande tioårsperio-

FÖRE 1895

Änggården är en större gårdsenhet som utgörs av naturskön, kuperad landsbygd söder om staden. Gården hör ursprungligen till Älvsborgs slotts marker och nämns första gången i källorna år 1619.

år senare. År 1874 beslutar dessutom staden att en park, Slottskogen, ska anläggas i stadens södra delar för att göteborgarna ska få tillgång till rekreation. År 1892 styckas en stor del av gårdens marker av och säljs till staden, som vill uppföra det blivande nya Sahlgrenska sjukhuset på fastigheten.

Under slutet av 1800-talet växer sig staden allt närmre söderut mot Änggården. 1872 upprättas en stadsplan för den nya stadsdelen Annedal som byggs ut ca 1874-90. I den södra utkanten av detta område anläggs folkskolelärarseminariet år 1876, och ett epidemisjukhus ett tiotal

1990 TILL
NUTID

Sedan år 1990 har området fått nya tillskott framför allt i södra delen av anläggningen. Nya vårdbyggnaden tillkom 2009.

Försörjningsbyggnaden (2006).

Ett flertal sammanbindande gångbroar mellan olika byggnader (här till Medicinareberget) tillkommer.

1970- OCH
1980-TAL

Vykort över området från omkring 1970.

"Apoteket" (1980).

1950- OCH
1960-TAL

Med centralkomplexet (1959) förändras karaktären och skalan väsentligt, och anläggningens huvudentré förskjuts nu till områdets mitt.

Den gamla entrén förändras på nytt när öron- och ögonkliniken och bostadshuset byggs ihop (1955).

Köks- och matsalsbyggnaden (1953)

1930- OCH
1940-TAL

Kvinnokliniken (1941) byggs liksom alla övriga tillskott från denna fas i en årsring runt den ursprungliga anläggningen.

Entréområdet får nytt utseende när ögon- och öronkliniken samt ett bostadshus för personal byggs (1938).

Med psykiatriska kliniken (närmast i bild) förlängs anläggningen åt sydost (1938).

1896-1929

Den nybyggda anläggningen sedd västerifrån, kort efter färdigställandet. Till vänster syns stallet och andra ekonomibygnader som sedan länge är borta.

Entréområdet avbildat någon gång under de första decennierna. Anläggningen var länge inhägnad med hjälp av stängsel.

Anläggningen med sina första paviljonger, sedda söderifrån före 1910. Det som numera kallas Medicinareberget är fortfarande helt kalt och obebyggt.

FÖRE 1895

Platsen där Sahlgrenska sjukhuset senare byggs, avbildad år 1884. Området utgör sedan länge utmark till Ånggården och uppfattas på denna tid som en naturskön och lantlig plats. Källa: Göteborgs stadsmuseum.

1990 TILL
NUTID

Det **fd barnsjukhuset** får namnet **Hälsovetarbacken** och inrymmer olika vårdvetenskapliga utbildningar. Anläggningen moderniseras under 2000-talets början och får två tillbyggnader på östra sidan.

Göteborgs sjukhem byter namn till **Änggårdshemmet** och senare till **Änggårdshemmet**. Paviljongerna i sluttningen bakom denna byggnad rivs och ersätts kring år 2002 av nya byggnadskroppar. I samband med detta görs en varsam ombyggnad av huvudbyggnaden.

År 2004 byggs **Biotech Center**, en anläggning för företag inom life science-området, i sluttningen mellan **Änggårdshemmet** och **Hälsovetarbacken**. Byggnaden uppförs i betong, glas, och stål, och ansluter färgmässigt i viss utsträckning till den befintliga bebyggelsen i området.

1970- OCH
1980-TAL

Karta från 1975.

Under denna period genomförs inga större ändringar i byggnadsbeståndet, däremot förändras verksamheterna.

I början av 1970-talet förstärks verksamheten vid **Änggårdens yrkesskolor** och 1973 upplöses Föreningen för bistånd åt vanföra i Göteborg, som startade den ursprungliga skolan år 1885.

1973, tre år efter en stor om- och tillbyggnad, flyttas verksamheten vid **barnsjukhuset** till

nya barnkliniken på **Östra Sjukhuset**. Efter detta flyttar blandade vård- och utbildningsrelaterade institutioner in i lokalerna.

Annedalskyrkan dras med fuktproblem och renoveras med jämna mellanrum, och 1971 byggs den om invändigt för att inrymma pastorsexpedition och församlingshem.

1950- OCH
1960-TAL

Karta från 1956.

Under 1950- och 60-talet görs stora satsningar på att modernisera både verksamheter och lokaler i planområdet. Samtidigt börjar de övre delarna av Medicinarberget bebyggas med lokaler för den nya medicinska högskolan.

År 1961 anläggs **Dag Hammarskjölds väg** (senare byttes väg till -led) från **Linnéplatsen** och söderut. I samband med detta förläggs **Per Dubbsgatan** till en bro över den nya leden.

Verksamheten på **Barnsjukhuset** expanderar och lokalerna byggs om och till såväl 1962-63 som 1968-70. Göteborgs sjukhem byggs om

invändigt både på 50- och 60-talet, och i mitten på 1960-talet tillkommer tre paviljonger i sluttningen upp mot berget, efter **Arne Nygårds** ritningar.

1962-65 genomförs på **Vanföreanstalten**, som nu kallas **Änggårdens yrkesskolor**, ett omfattande om- och nybyggnadsprogram och en modernisering av verksamheten. Elevhemmet från 1916 rivs och ersätts av ett nytt elevhem i modernistisk stil. De yrkesutbildande och sjukvårdande funktionerna separeras och 1961 tas den ortopediska kliniken över av Göteborgs stads sjukvårdsväsen.

1930- OCH
1940-TAL

Karta från 1935.

Få förändringar görs i området under 1930- och 40-talet. Liksom i resten av landet och staden går byggnadsaktiviteten ner på sparlåga.

Guldheds- och **Per Dubbsgatan** breddas och byggs om i slutet av 1930-talet.

Kring sekelskiftet 1900 anläggs en rad stora vårdinstitutioner i sluttningen längs det blivande Medicinarbergets sydvästra del. Lokaliseringen i **Änggården** hänger direkt samman med det nyetablerade **Sahlgrenska sjukhuset** men också **Barnbördshuset** med flera. 1904 får **Per Dubbsgatan**, som knyter samman alla institutionerna med **Annedal** och **Linnéstaden**, sitt namn.

År 1902 invigs **Göteborgs sjukhem**, som ritats av **Hans Hedlund**. Verksamheten startades med medel från donatorer på 1860-talet, och kallades först **Hemmet för obotligt sjuka**. Till skillnad från **Sahlgrenska sjukhuset**, uppförs sjukhemmet som en kompakt och hög byggnadskropp med vertikala kommunikationer. Den imponerande byggnaden är uppförd i eklektisk stil, med påkostade interiörer i jugendanda. 1918 gjordes en mindre tillbyggnad.

1909 står **Barnsjukhuset** klart, uppfört i eklektisk stil efter ritningar av **Olle Dymlings** hand. Verksamheten hade tidigare huserat i **Haga**. Vid invigningen finns en ekonomibyggnad, en administrationsdel och en sjukpaviljong. Sjukhuset uppfattas tidigt som för litet, och 1921 byggs det till.

Ett inslag som bryter mot vårdinstitutionerna i området är **Annedalskyrkan**, som ritas av **Teodor Wählin** och uppförs år 1910. Stilmässigt ansluter den med sitt eklektiska, närmast nationalromantiska uttryck till den omkringliggande bebyggelsen, men liksom andra samtida kyrkor (såsom t ex **Masthuggskyrkan**) får den också en asymmetrisk form och ett högt torn.

Vanföreanstalten invigs år 1912, och ritas av **Ernst Torulf**. Verksamheten består av skola och hem för rörelsehindrade, och stammar ur ett av landets första skolor av detta slag (startad 1885 på **Södra Allégatan**). Byggnaden får en kompakt, borgliknande prägel i renodlad nationalromantisk stil. Alldeles intill byggs fyra år senare ett elevhem. Sydväst om huvudbyggnaden uppförs år 1928 en fristående avdelning med bland annat ortopedisk klinik och personalbostäder. Det mörka teglet anknyter till huvudbyggnaden, men byggnaden får också en stadskvarterprägel, och 1920-talsklassicismens typiska drag.

Under 1920-talet byggs det nya bostadsområdet **Änggården** upp i grannskapet söder om planområdet.

1896—1929

Schematisk karta från 1910.

1990 TILL
NUTID

Fd vanföranstalten/yrkesskolan används idag av universitet och innehåller bl a undervisningslokaler. Huvudentrén är numera på baksidan vid Medicinaregatan.

Biotech Center (till höger i bild) byggs år 2004 mellan Göteborgs sjukhem och Hälsovetarbacken.

Det fd barnsjukhuset kallas numera Hälsovetarbacken. Det har genomgått förändringar i omgångar, men har i stora drag sin ursprungliga prägel kvar.

1970- OCH
1980-TAL

Göteborgs sjukhem/Änggårdsbacken har kvar både ursprunglig prägel och funktion sedan 1902.

1950- OCH
1960-TAL

År 1961 anläggs Dag Hammarskjölds väg (senare -led) och Per Dubbsgatan får en ny sträckning över leden.

1930- OCH
1940-TAL

1896-1929

Intill vanföranstalten (1912) byggs ett elevhem (1916) och i slutet av 1920-talet tillkommer den ortopediska kliniken (längst till höger i bild).

Annedalskyrkan (1910) och Barnsjukhuset (1909) sedda från Änggårdsplatsen/Karlsrofältet.

Göteborgs sjukhem (1902) låg till en början som ett pampigt slott i ensamt majestät på Medicinareberget.

1990 TILL
NUTID

Kring millennieskiftet fullbordas transformationen från sjukhusområde till universitetsområde. 1994 byggs det fd barnbördshuset om för att inrymma fotohögskolan.

1995 byggs nya **psykologiska institutionen** och en **kontorsbyggnad** vid Haraldsgatan.

2005 renoveras det fd **seminariet** om med anledning av att universitetet tar över lokalerna. I samband med detta ersätts två provisoriska paviljonger sydost om huvudbyggnaden med en ny byggnad, **Mediehuset**.

Verksamheterna i fd seminariet, fd barnbördshuset och Psykologiska institutionen samlas nu under namnet **Campus Linné**.

1950- T.O.M
1980-TAL

Karta från 1975.

När den nioåriga grundskolan inrättas år 1962 får **seminariet** nytt namn, **Lärarhögskolan**. 1963 byggs rektorsbostaden om till skollokaler. År 1975 flyttar hela verksamheten till nybyggda lokaler i Mölndal. Den äldre seminariebyggnaden byggs om invändigt för att hysa en vårdskola.

I samband med anläggandet av Dag Hammarskjöldsleden rivs Säröbanans stationshus. År 1961 står en mindre vänthall i glas på dess plats.

1968 flyttar förlossningsverksamheten från **fd barnbördshuset**, nu kallat **KK II**, till Östra

sjukhuset. Det fd barnbördshuset blir istället rehabiliteringsklinik.

Få resurser har lagts på **epidemisjukhuset** som nu är slitet och omodernt. På 50-talet döms anläggningen ut av medicinalstyrelsen. Antalet patienter fortsätter att minska, och under 1960-talet är delar av lokalerna uthyrd till annan vårdverksamhet. Ordet epidemisjukhus anses ha dålig klang, och år 1964 ändras namnet till det modernare Infektionssjukhus. 1970 skrivs den sista patienten ut. Vid samma tid leder en saneringsvåg till att många konstnärer blir av med sina ateljéer runt om i staden. Tanken

1930- OCH
1940-TAL

Karta från 1934.

Området är i princip helt utbyggt kring år 1920 och under de närmsta decennierna görs inga ändringar i byggnadsbeståndet.

Barnbördshuset får på 1920- och 30-talet problem med överbeläggning. Istället för att bygga ut uppförs nya Kvinnokliniken på Sahlgrenskaområdet år 1939.

Tack vare medicinsk utveckling, bättre sanitära omständigheter m m börjar antalet inlagda patienter minska på **epidemisjukhuset**.

1896—1929

Schematisk karta från 1910.

År 1900 står **Barnbördshuset** klart på en tomt söder om seminariet. Det ritas av arkitekt Axel Kumlien, och uppförs i tre våningar med fasader i rött tegel. Stilmässigt påminner det om Sahlgrenska sjukhuset, som byggs vid samma tid med ritningar från samma arkitekt. Till en början består barnbördshuset av en huvudbyggnad med förbindelsegång till en flygel i norr. 1906 tillkommer ännu en flygel, och 1921 förlängs norra flygeln med ett elevhem (arkitekt Ernst Krüger).

1901 dras spårvagnsspår längs Seminariegatan och förbi seminariet mot Linnéplatsen.

Efter sekelskiftet 1900 kompletteras **lärarseminariet** med flera fristående byggnader, bland annat en gymnastikbyggnad och rektorsbostaden. Det utseende som huvudbyggnaden har idag uppstod 1912, då en genomgripande om- och påbyggnad görs i regi av Gustaf Hermanson. Efter detta ryms över 200 elever i anläggningen.

1870—1895

Karta från 1888.

Göteborgs stad köper år 1870 upp gårdarna Krokslätt Nordgården och Ryet för att anlägga en ny förstad för arbetare. Området, som får namnet Annedal efter ett torp på markerna, byggs ut ca 1874-90.

År 1876-77 byggs **Folkskolelärarseminariet** för manliga elever i södra utkanten av den nya stadsdelen efter ritningar av Per Ulrik Stenhammar. Samma år anläggs Övre Husargatan som en förlängning i sydlig riktning av Husargatan. Eftersom trädgårdsskötsel finns med på schemat från start anläggs en trädgård kort efter att byggnaden kommit till. År 1879 styckas en del av tomten av åt norr för att bereda plats åt fler arbetarbostäder.

År 1884-86 uppförs stadens nya **epidemisjukhus** på en tomt sydost om seminariebyggnaden. Platsen anses lämplig då den ligger högt och avskilt från övrig bebyggelse i området. Anläggningen ritas av Adrian Crispin Petterson och består av låga, fristående paviljonger där patienterna lätt kan isoleras från omvärlden. Husen får fasader i gult tegel som stilmässigt anknyter till den offentliga institutionsarkitektur som etablerats i Göteborg sedan 1850-talet. Redan 1886 tillkommer en paviljong i trä (idag Blå huset) som flyttas från ett äldre epidemisjukhus, Möllerska plantagen.

1990 TILL NUTID

Psykologiska institutionen och nuvarande BASF-huset uppfördes år 1995.

Det välbevarade epidemisjukhuset inrymmer konst- och kulturcentrat Konstpedemin sedan 1987.

Seminarieriet med trädgården och fd trädgårdsmästarbostaden år 2012.

1950- T.O.M 1980-TAL

väcks att inrymma konstnärlig verksamhet i det gamla sjukhusets lokaler. 1987 börjar det användas som konst- och kulturcentrat **Konstpedemin** med ateljéer, kontor, verkstäder och gallerier.

1981 rivs trävillorna och landshövdingehusen på Haraldsgatan.

Mediehuset (2007).

Seminariegatan år 2012.

Det fd barnbördshuset har kvar sin ursprungliga karaktär och ingår numera i Campus Linné.

1930- OCH 1940-TAL

Seminariegatan år 1915.

Barnbördshuset strax efter sekelskiftet 1900.

1896-1929

Epidemierna frodas och på **epidemisjukhuset** uppförs fler vårdpaviljonger 1896, 1906-08 och ca 1915. Kring 1920 tillkommer en länga i trä med bostadshus för personalen i områdets västra, mer låglänta delar.

Sydväst om seminarieriet på Karlsrogatan ligger **Haralds minne** (1883), landets första renodlade sjukhem för tuberkulösa. Haralds minne kan sägas vara den inrättning som sedan banar väg för alla de andra vårdinstitutioner som sedan förlades till området. Sjukhemmet flyttas tidigt från platsen och

gatan byter 1904 namn till Haraldsgatan efter detta sjukhem. Längs Haraldsgatan uppförs kring sekelskiftet 1900 tre trävillor och tre landshövdingehus i tidsenlig schweizerstil.

Strax efter sekelskiftet 1900 anläggs Säröbanan, som får sin ändhållplats i slutet av Haraldsgatan. Här uppförs år 1906 Säröbanans stationshus som arkitektoniskt an knyter till de nyss nämnda trävillorna.

Säröbanans station rivs år 1961 i samband med byggandet av Dag Hammarskjölds väg.

1912 byggs seminarieriet om och på.

1870-1895

Epidemisjukhuset med sina friliggande paviljonger efter färdigställandet. Längst till höger anas seminarieriet, sett från baksidan.

Folkskollärarseminariet, avbildat kring år 1880, byggdes där staden mötte landsbygden.

Vy söderut från Övre Husargatan. På platsen för dessa byggnader i schweizerstil står idag Psykologiska institutionen och BASF-huset (se överst).

Kring år 1920 tillkommer ett bostadshus av landshövdingetyp för personalen och en portvaktstuga vid epidemisjukhuset.

1990 TILL
NUTID

Ortofoto 2010.

Efter 1950- och 60-talets koncentrerade utbyggnad av Medicinareberget skedde senare endast mindre ut- och ombyggnader i området. Under första halvan av 1990-talet blomnade dock byggandet åter upp. **Experimentell biomedicin, Hasselblads- och Lundbergslaboratorier**na tillkom när näringsliv och universitet började närma sig varandra i ett ömsesidigt beroende. Denna process speglas också i tillkomsten av **Wallenbergsalen** år 1993.

I början av 2000-talet skedde om och tillbyggnader av kontorsutrymmen och utbildningssalar, och **Farmakologen** flyttade efter ett decennium av diverse provisoriska mellanlandningar på Medicinareberget in i sin nya byggnad 2008.

1970- OCH
1980-TAL

Karta från 1975.

Mot slutet av 1960-talet färdigställdes den tio år tidigare planerade **institutionen för hygien** samt **zoologi**.

Kårhuset Lyktan ritades av White arkitekter och uppfördes år 1979.

1950- OCH
1960-TAL

Karta från 1953.

1948 tog riksdagen ett beslut om att en medicinsk högskola skulle inrättas i Göteborg och i samband med detta utlystes även en arkitektävling för de nya undervisningslokalerna. Klas Anshelms förslag valdes då det var billigast och krävde minst sprängning.

Medicinarelängan avslutades i sin grundläggande utbredning inom fem år från projektstarten 1955, och blev därmed en såväl tekniskt som arkitektoniskt väl sammanhållen 50-talsanläggning. Separat från institutionslängan, längst i söder, uppfördes ett **medicinarebibliotek** samtidigt med övriga byggnader.

Under 1950- och 60-talen reducerades det intilliggande koloniområdet på grund av anläggandet av **Mikrobiologiska institutionen** (1958) och infrastrukturförändringar.

Odontologiska institutionen ritades 1968 av White arkitekter och är ett exempel på byggnadsstyrelsens rationella tänkande i moduler och flexibilitet vid denna tid. Till skillnad från den tio år äldre medicinarelängan finns här inget försök till terranganpassning.

1930- OCH
1940-TAL

Karta från 1934.

Under tidigt 1900-tal var Medicinareberget ett friluftsområde och började utnyttjas för en rundradiostation, med två antenner/sändare som utgjorde landmärken för området.

Kvinnoklinikens bostadshus ritades 1945 på bergspartiet ovanför Guldhedsvägen som komplement till Sahlgrenskas förlossningsavdelning. På ekonomiska kartan från 1934 ses även ett uppodlat parti på berget där medicinarelängan är idag.

1896—1929

Karta från 1927.

Änggårdens koloniområde bildades 1913, och delades upp i 105 lotter.

Området hörde till Örgryte socken fram till och med år 1922.

FÖRE 1895

"Geometrisk avmätning" från 1735.

På kartan till vänster framgår det att Medicinareberget tidigare hette Skiahle bergen, och att det på berget fanns en mosse (gult parti) men inga träd. Berget utgjorde en del av Änggårdens utmarker.

Änggården blev 1904 en del av Göteborg.

1990 TILL
NUTID

Snedbild över Medicinarelängan och Odontologen från väster.

Mikrobiologiska institutionen.

1970- OCH
1980-TAL

Zoologiska institutionens östfasad och del av Wallenbergsalen.

Till vänster: "Lyktan", del av östfasad. Till höger: Betonggolv i Hygieniska institutets byggnader, konstnären Tore Ahnoff - betongristning i cementmosaik 1970.

Ett av stråken utmed Medicinarelängan.

1950- OCH
1960-TAL

Vy över Medicinareberget med Odontologen, Medicinarelängan, Hygieniska och Zoologiska institutionerna på 1970-talet.

Biomedicinska biblioteket från Guldhedsgatan

Interiör av Biomedicinska biblioteket.

1930- OCH
1940-TAL

Vy över Medicinareberget 1945, Rundradiomasten och stationen.

Bostadshus till Kvinnokliniken, idag studenthem.

1896-1929

FÖRE 1895

1990 TILL
NUTID

Ortofoto

Antalet stugor är samma som efter 1950-talets förändringar. Den inre strukturen och volymen har inte heller genomgått några större förändringar sedan dess.

Änggårdskolonin och Änggårdens odlareförening fungerar som ett friluftsområde för såväl kolonister som förbipasserande.

1970- OCH
1980-TAL

Karta från 1975.

Under 1950- och 60-talen minskades koloniområdets yta på grund av anläggandet av nya institutionsbyggnader (**Mikrobiologen**) och planerade infrastrukturförändringar. Inom koloniområdet skedde enskilda om och tillbyggnader, särskilt i början av 1980-talet.

1950- OCH
1960-TAL

Karta från 1953.

1957 infördes vatten i området från Guldhedstornet. 47 stugor fanns kvar vid den här tiden.

De hot om nedläggning som förekommit tycktes försvinna under 1970-talet.

1930- OCH
1940-TAL

Karta från 1934.

Under tidigt 1900-tal var Medicinareberget ett friluftsområde och höjden utnyttjades för en rundradiostation, med två sändare som även utgjorde landmärken för området. 1945 kommer spårvagnen förbi.

På ekonomiska kartan syns tydligt att stugor finns även i slutningen mot Annedal, det är Änggårdens odlareförening som troligtvis bildades under 1920-talet.

1896—1929

Karta från 1910.

Änggårdens koloniområde bildades 1913 och kolonisterna tilldelades 105 lotter på en sammanlagd yta av ca 250 kvm.

Att arrendera jord för odling är ingen modern företeelse. På en karta över "Göteborgs stads Tillhörige Ägor utom Wallarne" från 1696 framgår att ett stort antal av stadens borgare och ämbetsmän innehade i arrende större eller mindre delar av de utanför fästningen liggande jordområden, de s.k. landerierna. Men 1905 bildades en "förening för upprättande av koloniträdgårdar i Göteborg".

Det som nu kallas Medicinareberget utgjorde vid den här tiden en del av Änggårdens utmarker med våtmark, och den vita fläcken på kartan tillhörde Örgryte socken fram till 1922. Änggården blir 1904 en del av Göteborg. Innan Medicinareberget hette det Skiahle bergen.

I området för dagens Änggårdskoloni fanns tidigare bland annat ett gammalt torp och Landalabornas potatisland.

FÖRE 1895

1990 TILL
NUTID

Vy från Medicinareberget mot Södra Guldheden.

En av stugorna i Änggårdskolonin.

1970- OCH
1980-TAL

Plats för dagens Mikrobiologiska institution.

1950- OCH
1960-TAL

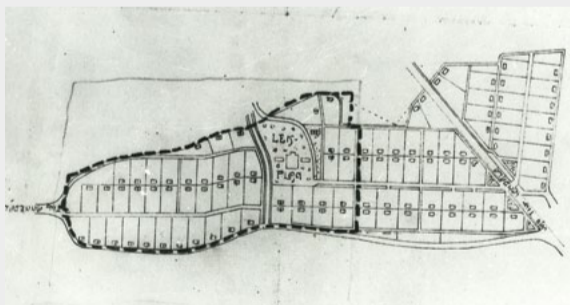
Vy över Guldhedsgatan mot Norra Guldheden 1961.

1930- OCH
1940-TAL

Vy över Änggårdskolonin i dalen 1933.

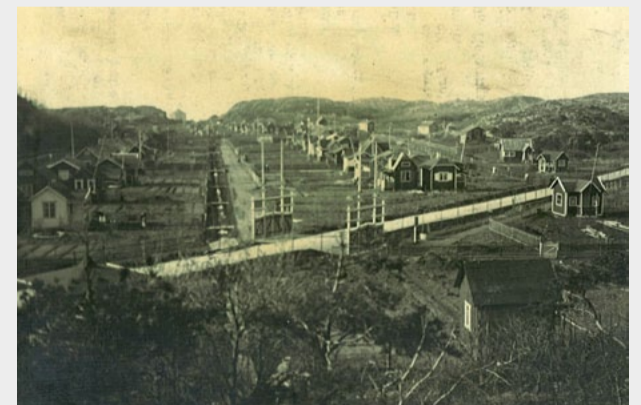
1896-1929

Ursprunglig skiss över Änggårdskolonin.

Ungefär 1913.

1916

FÖRE 1895

INTERPRET: OMRÅDETS FRAMVÄXT

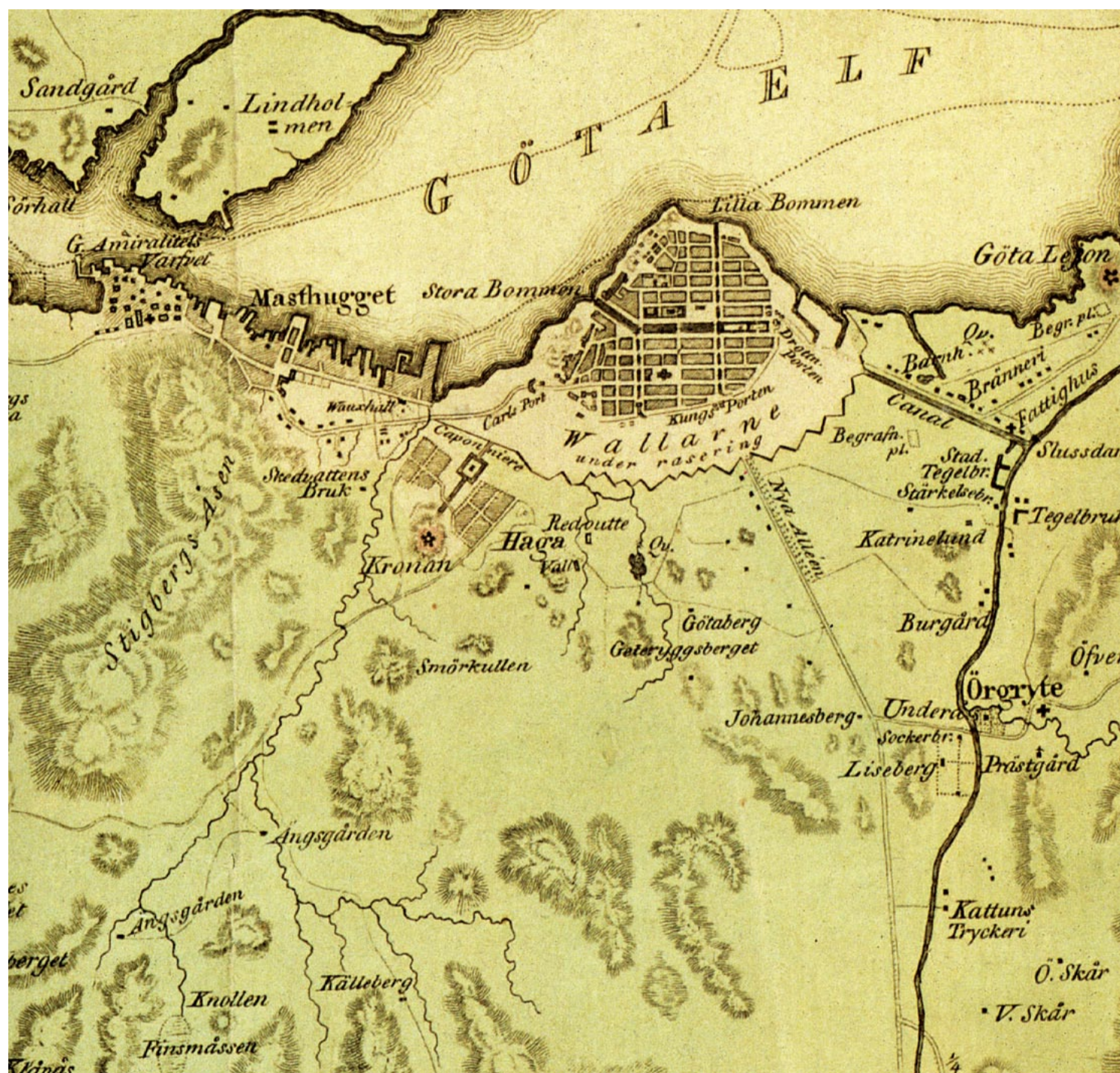
Om lokala och nationella beslut och processer som lett fram till dagens landskap

Sammanfattning

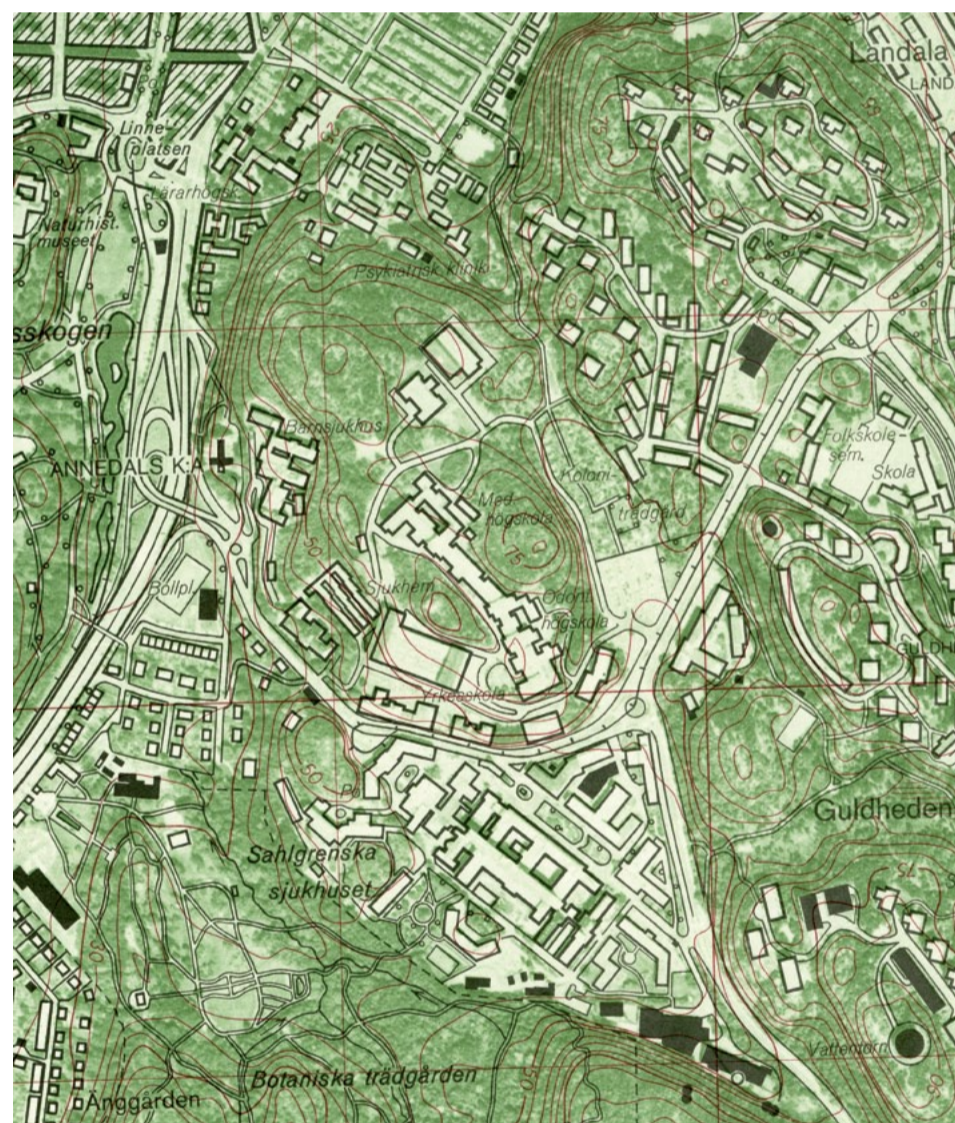
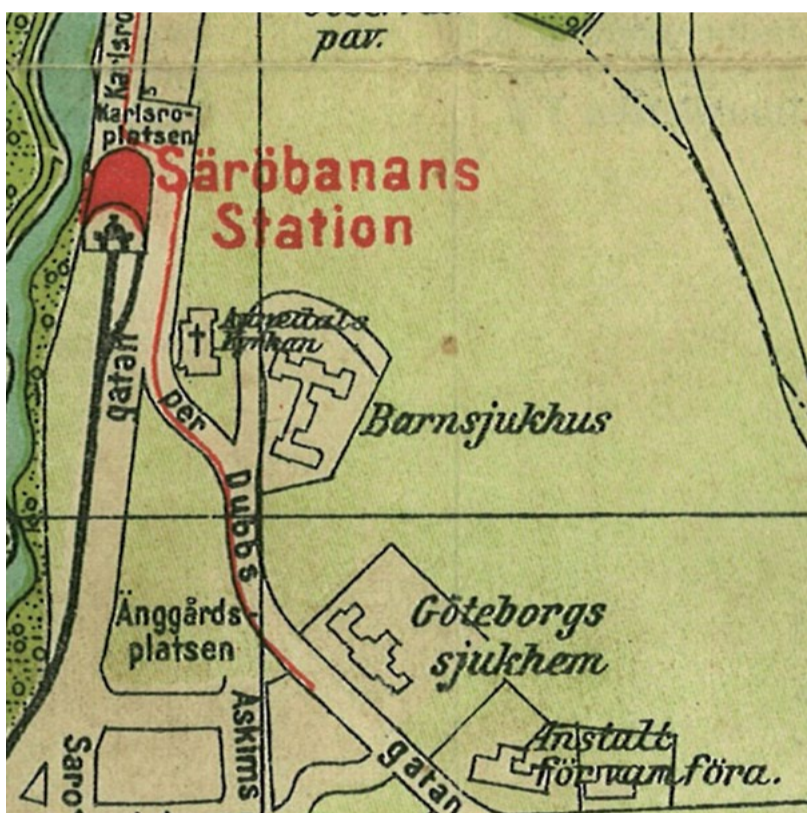
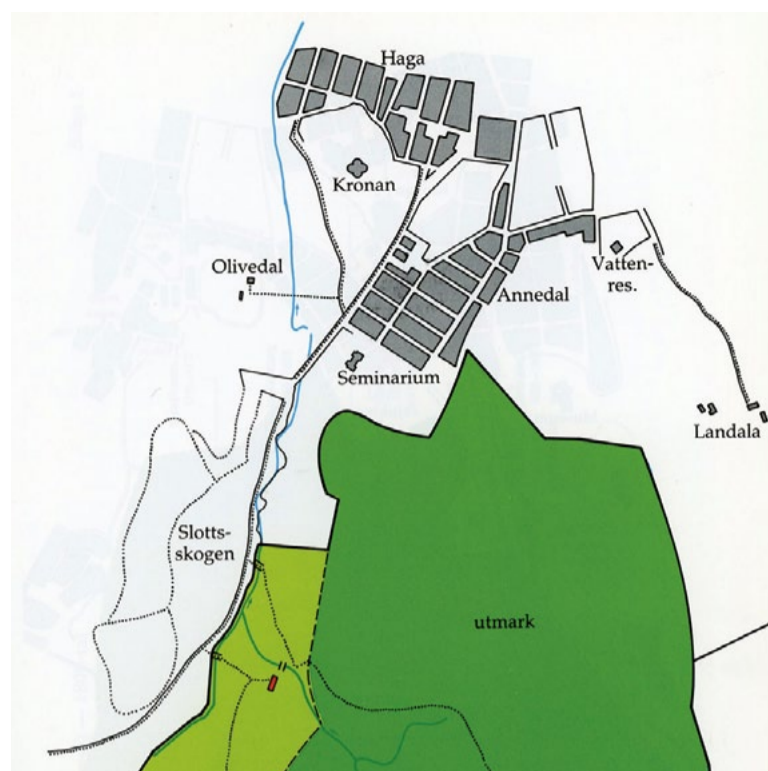
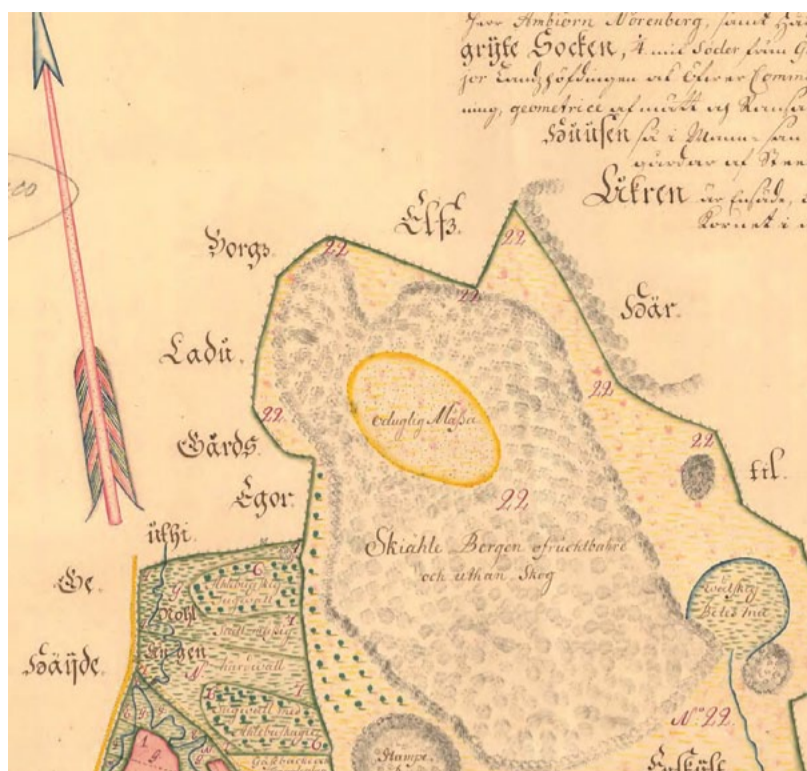
En stor del av bebyggelsen inom programområdet är ett social- och medicinhistoriskt kulturarv, och en exposé över institutionsarkitekturens utveckling från 1880-talet till idag. Här återspeglas välfärdssamhällets framväxt från slutet av 1800-talet fram till idag med spår som vittnar om bland annat urbanisering, planeringsideologier, medicinsk-teknisk utveckling och sjukvårdspolitiska målsättningar genom tiderna.

Bakgrund

Programområdet var före stadens expansion lantligt och naturskönt. Det fungerade i stora delar som obebyggd utmark till gården Änggården, som sedan 1600-talet lydde under Älvsborgs slott. Utmarken användes främst till bete, ved- och virkesfångst.

Stadens utbredning år 1809. Med undantag för förstäderna Haga, Majorna och Masthugget låg staden Göteborg fortfarande innanför vallgraven. Den slingrande bäcken sammanfaller i stort sett med Linnégatans sträckning idag, och det stora berget ovanför namnet Ängsgården (i bildens vänstra, nedre del) motsvaras av dagens Medicinareberg.
Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv.

ÖVERST FRÅN VÄNSTER:

Geometrisk avmätning över Stora Änggårdens marker år 1735. Det grå partiet är det kala Medicinareberget som då benämndes Skiahlebergen och var utmark till gården Änggården. Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv.

Stora Änggården (i grönt) på 1880-talet, före vårdinstitutionernas tillkomst och kort efter anläggandet av den nya mönsterstadsdelen Annedal för arbetare. Området var lantligt. Slottskogen hade använts som en plats för Göteborgs invånare ända sedan 1600-talet, men först på 1870-talet anlades parken. På 1890-talet såldes delar av Änggårdens marker till Göteborgs stad. Den röda rektangeln i bildens nedre del symboliserar Stora Änggården, vars bostadshus idag ligger i Botaniska trädgården. Ur: "Änggården under 300 år" av Jörgen Kyle (1991).

Under en period från 1880-talets mitt till och med 1910-talet anlades alla de stora vårdinstitutionerna i Änggården. Denna karta från 1923 visar att området runt om dessa anläggningar fortfarande i stora delar var obebyggt. Strax väster om Sahlgrenska hade emellertid den nya stadsdelen Änggårdens villor och radhus börjat byggas i slutet på 1910-talet, och vid samma tid anlades och invigdes Botaniska trädgården. Källa: Göteborgs stadsmuseum.

Efter andra världskriget omdanades landskapet på och runt Medicinareberget fullständigt. Norra Guldheden började byggas kring år 1945, och Södra Guldheden anlades i huvudsak 1949-53. Stora förändringar gjordes i Sahlgrenska området och på Medicinareberget under 1950-talet, och på 1970-talet ersattes alla landshövdingehusen i Annedal med nya, högre bostadshus i betong och tegel. Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv.

INTERPRET: OMRÅDETS FRAMVÄXT

Haralds minne, landets första renodlade sjukhem för tuberkulösa, var den allra första vårdinrättningen i Änggården. Den låg sannolikt ungefär där Psykologiska institutionen ligger idag.

Epidemisjukhuset, högt och avskilt beläget i stadens utkant.

Sahlgrenska sjukhuset, Barnsjukhuset och Epidemisjukhuset byggdes enligt paviljongsystemet, med friliggande eller sammanlänkade paviljonger.

SJUKVÅRD

Föregångare

Det första egentliga sjukhuset i Göteborg tillkom år **1782** och fick sitt namn Sahlgrenska sjukhuset då det bekostats med pengar som donerats av Niclas Sahlgren, direktör för Ostindiska kompaniet. Det uppfördes intill Kronhusområdet.

Stadens första vårdinrättningar upprättades och drevs i princip helt och hållet genom välgörenhet. I långa tider fanns sjukhusen framför allt till för fattiga och sjuka. De som hade råd såg till att få vård av en läkare i det egna hemmet.

Institutionerna i Änggården

I slutet av 1800-talet och kring sekelskiftet 1900 uppfördes ett flertal stora vårdinrättningar i stadens södra utkant, av flera skäl. En anledning var att **landstingen bildades år 1863**. Detta innebar att det skapades en organisation som kunde ordna och ta det ansvar som tidigare tagits av på filantropisk väg av stadens borgerskap. Donationsandan levde dock kvar parallellt, och så sent som 1928 uppfördes ortopediska kliniken vid vanförestalten helt och hållet av donerade medel.

Ett annat tungt vägande skäl till byggandet av nya vårdinstitutioner var den **omfattande inflyttningen** till Göteborg. Stadens folkmängd tredubblades från 1850-talet till 1890, och fler människor innebar behov av fler vårdplatser. Den stora folkökningen berodde delvis på att flera områden med befintlig bostadsbebyggelse inkorporerades, och samtidigt anlades flera nya bostadsområden.

Som en del i stadens expansion söderut tillkom stadsdelen Annedal, som anlades under 1870- och 80-talet. I den lantliga utkanten av denna stadsdel placerades Folkskollärsseminariet (1876-77). I närheten låg också **Haralds minne** (1883), landets första renodlade sjukhem för tuberkulösa, och den allra första vårdinrättningen i området. Det var dessa anläggningar som sedan banade väg för de stora vårdinstitutioner som sedan kom att förläggas till området.

I **1875 års epidemistadga** föreskrevs att alla städer måste ordna med särskilda sjukhus där personer som till exempel insjuknat i tyfus, difteri och kolera kunde isoleras från den övriga befolkningen. Flera av de första epidemisjukhusen uppfördes avskilt från övrig bebyggelse, så också i Göteborg. Det nya epidemisjukhuset (1884-86) placerades i gränsen mellan stad och land på en terrass bakom det nyligen uppförda folkskollärsseminariet.

Det gamla Allmänna och Sahlgrenska sjukhuset innanför vallgraven, det tredje i ordningen, hade kring år 1890 varit överbelagt i många år. Efter långa diskussioner togs beslutet att bygga **ett helt nytt sjukhus**, och spaden sattes i marken år **1896**. Läget i Änggården valdes dels med hänsyn till att en stor del av befolkningen bodde i nya stadsdelar som Annedal, Landala och Masthugget och därmed hade nära till Änggården, dels med anledning av

det höga och lantliga läget med dess friska, rena luft. Att epidemisjukhuset och Haralds minne redan placerats i dessa trakter lär också ha påverkat beslutet.

Fysisk utformning

Under 1800-talets sista decennier började allt fler acceptera de vetenskapliga bevisen för att många farsoter spreds med hjälp av bakterier. Trots detta påverkades sjukhusarkitekturen av en gammal föreställning om att sjukdomar uppstår och sprids genom "skämd luft", ända till omkring sekelskiftet 1900. De nya sjukhusens form reglerades vid den här tiden av Medicinalstyrelsen, och många av landets alla nya vårdinrättningar ritades av **Axel Kumlien**, som var arkitekt vid denna styrelse under perioden 1874-1909.

Både Sahlgrenska sjukhuset, Epidemisjukhuset och Barnsjukhuset organiserades enligt det så kallade **paviljongsystemet**. Detta system består av en ofta gles, symmetrisk anläggning med paviljonger, antingen friliggande eller sammanlänkade av en smal korridor. Formen återspeglar en hygienisk ambition att hindra spridandet av sjukdomar genom klart separerade delar samt stora salar där den "skämda luften" lätt kunde vädras ut. Planlösningen förekom första gången på 1850-talet och **Barnsjukhuset bör ha varit ett av de sista sjukhusen som byggdes på detta sätt**.

Den utbyggda omsorgen och de socialpolitiska insatserna blev en väsentlig del i den välfärdssatsning som hade sina rötter i det sena 1800-talet, och som fick sin verkliga skjuts under 1900-talets första hälft. För att kunna genomföra "det moderna projektet" var politiker och läkare överens om att landets **alla vårdanstalter behövde växa i storlek och antal**. Vårdbegreppet ändrades också från att bara innebära omhändertagande till att också omfatta förebyggandet av sjukdomar.

De nya vårdinrättningarna förändrades från att vara små enheter som var integrerade i staden, till **stora samlade institutioner** och blickfång med symmetrisk uppbyggnad. Bilden av sjukhusen som bihang till fattigvården bleknade också successivt, och människor ur medel- och överklass började söka vård på sjukhusen.

Sjukhusen skulle skiljas tydligt från resten av staden och befolkningen, och varje anstalt uppfördes för en särskild grupp i behov av vård och omsorg. På varje enhet fortsatte sedan separerandet, till exempel behandlades kvinnor och män länge på olika avdelningar.

Friskare invånare — ökat vårdbehov!

Stadens befolkning fortsatte att öka rejält under det tidiga 1900-talet. Ökningen förklaras kanske främst av den kraftigt expanderande industrins behov av arbetskraft, men också av en minskande mortalitet till följd av sanitära förbättringar och höjd bostadsstandard. Denna ökning ledde till fortsatt efterfrågan på vårdplatser.

INTERPRET: OMRÅDETS FRAMVÄXT

Gemensamt för alla vårdinrättningar inom området är att de tidigt och kontinuerligt var överbelagda. Som exempel kan nämnas att Barnsjukhuset byggdes till redan 12 år efter invigningen.

Fram till 1900-talets mitt ansågs det självklart inom många branscher att arbetsgivaren skulle vara delaktig i att ordna med bostad åt de anställda, helst i nära anslutning till arbetsplatsen. I merparten av institutionerna inom programområdet är bostäderna integrerade inom de respektive enheterna. Ett flertal separata **bostadshus för personal** uppfördes på Sahlgrenskaområdet, bland annat 1920, 1936 och 1940, byggnader som finns kvar än idag.

Epidemisjukhuset

Epidemisjukhusets historia skiljer sig på flera punkter från de övriga institutionernas utveckling. Den **medicinska forskningen** resulterade i att flera tidigare mycket utbredda sjukdomar kunde utrotas helt. Följden blev att antalet inlagda stadigt minskade från 1940-talet, med undantag för större utbrott, till exempel polioepidemin år 1953-54. Epidemisjukhuset hade dessutom låg status, såväl inom sjukvården som bland befolkningen. Förmodligen var detta ett av skälen till att färre satsningar gjordes för att modernisera och utveckla lokalerna jämfört med andra vårdinrättningar i staden.

Storskalighet och koncentration

1948 beslutades att en medicinsk **högskola** skulle inrättas i Göteborg, något som fick stora konsekvenser, inte minst i stadsbilden. Beslutet innebar att vårdinsatserna skulle samsas med undervisning och forskning.

Medicinarebergets mer höglänta delar bebyggdes med nya lokaler för högskolan. På Sahlgrenskaområdet genomfördes ett storskaligt utbyggnadsprogram som bland annat innefattade uppförandet av ett stort centralkomplex med en höghusdel. Företeelsen är inte unik för Göteborg, utan ingick som en del i en nationell satsning på sjukvårdens utveckling.

Vid 1900-talets mitt fanns en tydlig sjukvårdspolitisk målsättning att koncentrera all vård till stora centrala institutioner. Ett annat viktigt mål var att göra plats för allt mer komplicerad vård, vilket alltså innebar ett behov av större lokaler. Under 1900-talet gick den medicinsk-tekniska utvecklingen snabbt inom t ex kirurgi, transplantation och dialys. I takt med att allt mer specialkunskaper byggdes upp ökade också upptagningsområdet, och patienter från hela Västsverige kom nu till Sahlgrenska sjukhuset. Också detta medverkade till det ständiga behovet av fler och större lokaler.

Synen på hur sjukhusen skulle organiseras på bästa sätt förändrades kraftigt från det sena 1800-talet till 1950-talet. De en gång låga och utspridda enheterna ersattes av **högsträckta, koncentrerade byggnadskroppar** med förbindelselänkar som inte bara löpte horisontellt utan också

vertikalt. En avgörande del i detta var den **byggnadstekniska utvecklingen**. Vid den här tiden övergick byggbranschen från hantverksmässigt till industriellt arbete, en förändring som möjliggjorde rationellt och storskaligt höghusbyggnade. Ur ett estetiskt perspektiv etablerades vid den här tiden tanken om **höghuset som en välbehövlig accent** i landskapsbilden. Från medicinskt håll påtalades dessutom det positiva i att flera höghus på sjukhusområden skulle medföra minskade transporter.

Från koncentration till decentralisering

Kritiken mot de storskaliga nya anläggningarna runt om i landet lät inte vänta på sig. Redan under 1950-talet omtalades de stora sjukhusen som "standardiserade vårdfabriker", och istället efterlystes en mer human och småskalig vård. Debatten fick med tiden effekt. 1968 upprättade Socialstyrelsen ett **program för den öppna vården, som nu istället skulle decentraliseras** från de stora institutionerna till lokalt belägna vårdcentraler. Beslutet ledde till att den ständiga expansion som landets sjukhus kontinuerligt genomgått sedan slutet av 1800-talet nu stannade av.

Behovet av större lokaler fanns samtidigt kvar hos merparten av de sjukvårdande instanserna inom programområdet. Istället för att förtäta inom Sahlgrenska beslutades att ett helt nytt sjukhus skulle byggas, **Östra sjukhuset**, något som fick stor betydelse för flera av institutionerna inom programområdet. Under perioden 1968-73 flyttade verksamheterna vid gamla BB, barnsjukhuset och epidemisjukhuset (nu kallat infektionssjukhuset) till denna nya vårdinrättning.

Integration och flexibilitet

Under 1900-talets sista decennier skedde gradvis en **planeringsideologisk förändring** från inställningen att sjukvårdsinstitutionerna skulle vara klart skilda från den övriga stadsbebyggelsen, till att de istället skulle **integreras med den övriga staden**. En annan trend var **flexibilitet** - nya enheter skulle planeras på ett sådant sätt att de lätt kan anpassas till nya funktioner i framtiden.

Vårdlokalernas yta i förhållande till vårdplatser har fler-dubblas från 1900 till idag. Detta trots att vårdtiden per patient minskat mångfalt från det sena 1800-talet. I de tidiga institutionerna vårdades många patienter tillsammans i stora salar. Sedan dess har antalet inlagda per rum minskat successivt. När nya vårdavdelningar byggs idag får alla patienter var sitt rum. Vidare har vårdlokalernas storlek ökat till följd av att den medicinsk-tekniska utrustningen ökar och tar allt större plats.

I början av 1900-talet var Barnsjukhuset i Göteborg ett av de största och modernaste barnsjukhusen i Europa.

Uppförandet av centralkomplexet på Sahlgrenska pågick under flera års tid. Foto: Hjalmar Wijk, 1956.

Sahlgrenska sjukhuset sett från ovan från år 1962. I bildens övre del syns den nyss färdigställda Medicinarelängan. Källa: Västarvet.

Flera av vårdinrättningarna inom programområdet har idag nya funktioner, bland annat som en följd av Östra sjukhusets tillkomst i 1970-talets början. Sedan 1987 fungerar Epidemiska sjukhuset som ett konst- och kulturcentrum med verkstäder för konstnärer. Källa: Konstepidemin.

INTERPRET: OMRÅDETS FRAMVÄXT

Före detta Vanförestalten/Änggårdens Yrkeskolor.

Blivande sömmerskor på Vanförestalten år 1923.

Lärare och en avgångsklass vid folkskollärarseminariet omkring år 1880. Ur: "Folkskoleseminariet i Göteborg 1843-1956" av L. Gottfrid Sjöholm (1957).

SOCIALVÅRD

Vanförestalten/Änggårdens Yrkeskolor

Liksom sjukvården bedrevs socialvården i Göteborgs begynnelse med hjälp av donationer, i den mån den alls fanns. Den dominerande bilden var annars att den sortens vård skulle ske i kyrkans eller familjens regi.

Fram till slutet av 1800-talet stod personer med fysiska funktionsnedsättningar utanför samhället. De levde sina liv isolerat hemma i familjen eller på fattighusen, utan möjlighet till utbildning och egen försörjning. Med uppbyggandet av de så kallade **vanförestalterna** ändrades detta. Efter dansk modell startades på Allégatan i Göteborg år 1885 en av landets första skolor och hem för rörelsehindrade. Verksamheten var banbrytande för sin tid, då de hjälpte barnen till utbildning, vård och ett yrkesliv.

1912 flyttades skolan och hemmet till stora nybyggda lokaler i Änggården, även dessa bekostade i sin helhet med hjälp av gåvor. Byggnaden är ett tidstypiskt exempel på de stora anstalter som kring sekelskiftet 1900 ansågs vara lösningen på de medicinska och sociala problemen i samhället. Vanförestalterna, som det endast fanns ett litet fåtal av i landet, blev en blandning av **skola, bostad och vårdinrättning**.

Vid **yrkeskolan** fick man lära sig traditionella yrken som bokbindare eller korgmakare. Först på 1950-talet gick skolan igenom en modernisering och istället kunde man lära sig att bli till exempel kartritare, TV-tekniker eller laboratoriebiträde. Vid den här tiden hade kostnaderna av verksamheten tagits över av staten, och namnet bytts till Änggårdens yrkeskola.

Efter 1900-talets mitt påbörjades arbetet med att integrera de rörelsehindrade i vanliga skolor. Yrkeskolan upplöstes i samband med skapandet av den nya gymnasieskolan i början av 1970-talet, som innebar en sammanslagning av olika skolformer.

UTBILDNINGSVÄSENDET

Folkskolan

År **1842** utfärdades en stadga om allmän folkundervisning. I stadgan föreskrevs att lärarseminarier skulle inrättas. I Göteborg anordnades sådan verksamhet till en början öster om stadskärnan i Willinska fattigfriskolan och Fattigförsörjningshuset. På **1870-talet** uppfördes folkskollärarseminariet i Annedals utkant.

Folkskolans historia är mycket händelserik och kan inte återges här. I yttersta korthet kan sägas att antalet lärare ökade med tiden, och ansvaret för utbildningsfrågor förflyttades från kyrkan till staten. Skolan demokratiserades också allt mer, vilket bland annat kan avläsas i **1962 års reform** då den **nioåriga grundskolan** inrättades. I samband med detta samordnades alla lärarutbildningar under ett paraply och folkskollärarseminariet fick ett nytt namn: **Lärarhögskolan**. Verksamheten växte och delar av den utlokaliserades runt om i staden. Till slut togs ett beslut om uppförandet av en ny och väsentligt större anläggning, och år **1975** flyttade hela institutionen till nybyggda lokaler i Mölndal.

Medicinska fakulteten

Som ovan nämnt beslutades år **1948** att en **medicinsk högskola** skulle upprättas i Göteborg. Beslutet innebar att Medicinareberget bebyggdes med lokaler för undervisning och forskning.

I efterhand kan vi se att detta beslut indirekt är en del i den **övergång från industrisamhälle till tjänstesamhälle** som skedde i Göteborg under efterkrigstiden. En kraftigt ökad utbildningsnivå var en betydelsefull del i denna omvälvande process.

Efter beslutet om medicinsk högskola i Göteborg ökade den medicinska fakulteten från ca 40 studenter på 1940-talet till mer än 1500 vid 1970-talets mitt. Av betydelse för denna utveckling är att det **allmänna studiebidraget infördes år 1957**, och år 1965 bildades det studiemedelssystem

INTERPRET: OMRÅDETS FRAMVÄXT

som vi i stort sett har kvar idag. Detta innebar att allt fler fick möjlighet att studera, vilket i sin tur krävde fler lokaler för undervisning. Följaktligen gjordes successivt mindre tillägg runt om den ursprungliga Medicinarelängan från 1950-talets början.

INFRASTRUKTUR

Under de år som gått sedan seminariet och vårdinstitutionerna började byggas i Annedal och Änggården, har **bilrafiken** uppstått och blivit allmän. Redan under 1900-talets första del började vägarna breddas. Dag Hammarsköldsleden invigdes 1961 och är idag ett ikoniskt avtryck från bilismens storhetstid. Den är också ett tydligt spår från **1959 års generalplan**, som syftade till att bättre koppla samman stadens olika delar. I denna plan förtydligades och fastslogs också det nu aktuella programområdets användning: allmänna institutioner, sjukhus, vårdhem med mera.

Spårvagnstrafik

1904 invigdes den korta Änggårdslinjen som band samman Linnéplatsen och Sahlgrenska sjukhuset. Drygt 40 år senare tillkom en ny spårvägssträckning som löpte till sjukhuset i fråga via Guldheden/Landala.

Under 1980-talets andra hälft knöts Sahlgrenska/Medicinareberget samman med Tynnered med hjälp av en ny bro vid Botaniska. 2002 bands Linnéplatsen och Sahlgrenska samman på nytt med en ny spårvägslinje, en del i det nya spårvagnsnätet Kringen.

KYRKA

Annedals församling bildades 1908 av områden som tidigare hört till Haga och Masthuggs församling. Annedalskyrkan uppfördes 1908-1910 i anslutning till den nya arbetarstadsdelen Annedal. Kyrkplatsen är omsorgsfullt vald och kyrkan väl synlig från flera väderstreck. Annedalskyrkan är en av flera stora stenkyrkor som byggdes under en period av urbanisering och uppkomst av nya stadsdelar i Göteborg.

FRITID

1905 uppstod Föreningen för upprättande av koloniträdgårdar i Göteborg. **Änggårdskolonin** bildades 1913 och är idag den äldsta kvarvarande i staden. 105 stugor fanns i området från början. Idag finns det ca 50 stugor kvar, resten försvann när en parkering anlades i den södra delen.

Koloniträdgårdarna tillkom i samband med industrialiseringen, som drog arbetskraft från lantbruket till städerna. De fungerade som oaser med sol och grönska till de trångbodda arbetarfamiljerna, och gav utrymme för odling av förnödenheter. 1800-talets städer var trånga och i lägenheterna bodde man många tillsammans. Försörjningen med frukt och grönsaker var dåligt tillgodosedd.

Koloniträdgårdar har funnits i Sverige i över 100 år, i andra delar av Europa något längre.

NÄRINGSLIV

Tidsandan i slutet av 1900-talet innebar krav på ökad marknadsorientering i olika delar av samhället. År 1993 avvecklades Byggnadsstyrelsen som förvaltade merparten av universitets- och högskolefastigheterna inom området. Därefter togs de över av det nybildade aktiebolaget Akademiska hus. Detta var ett första steg i kommersialiseringen av den offentliga bebyggelsen, ett steg som senare innebar att **näringslivet och universitetet kom att närmasig varandra**. I programområdet innebar denna process att näringslivet kunde börja etablera sig, vilket återspeglas bland annat i tillkomsten av **Biotech Center**.

Dag Hammarsköldsleden byggs. Foto: Hjalmar Wijk, 1961.

Annedalskyrkan, avbildad någon gång under 1900-talets början.

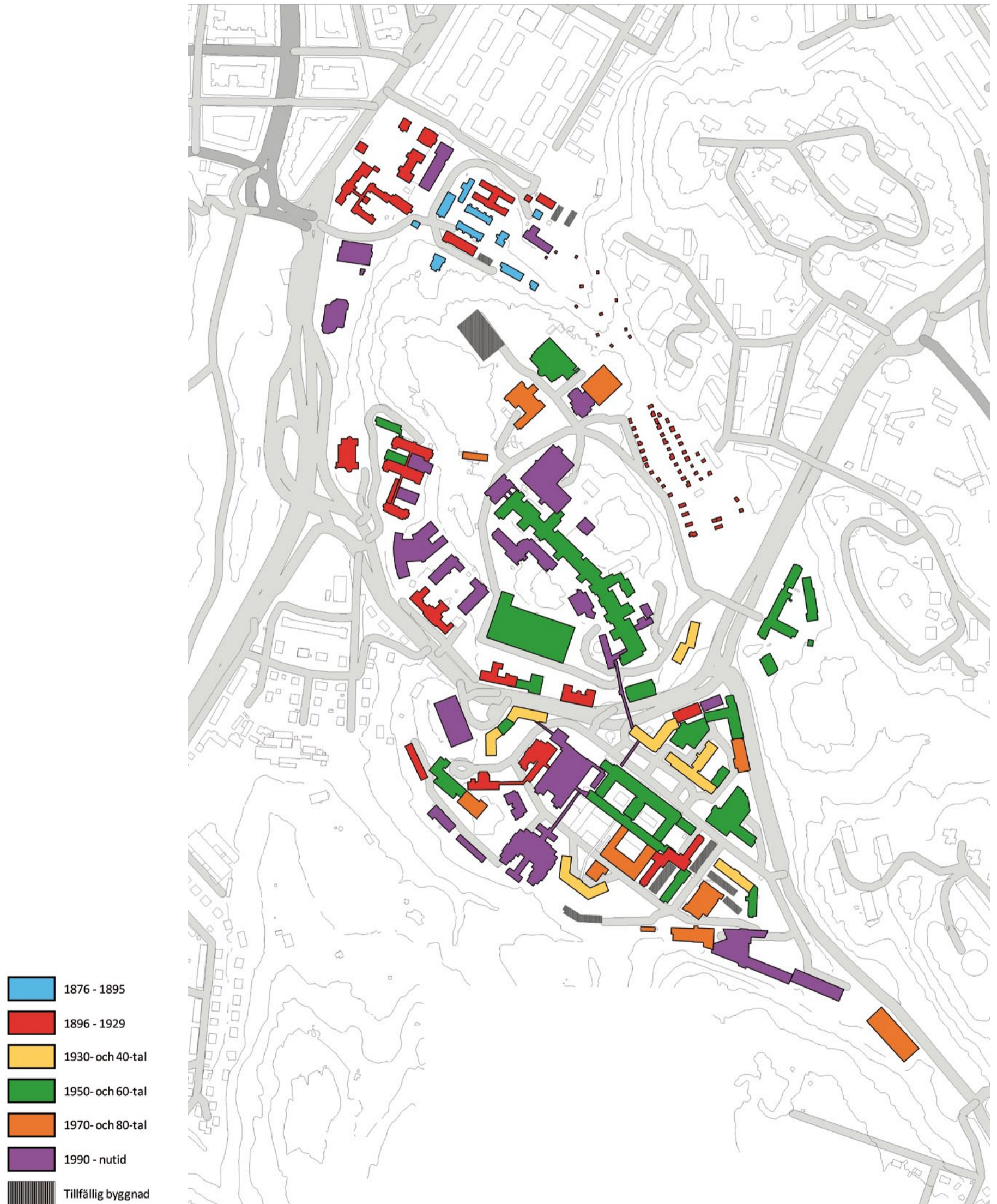

Änggårdens koloni 1916.

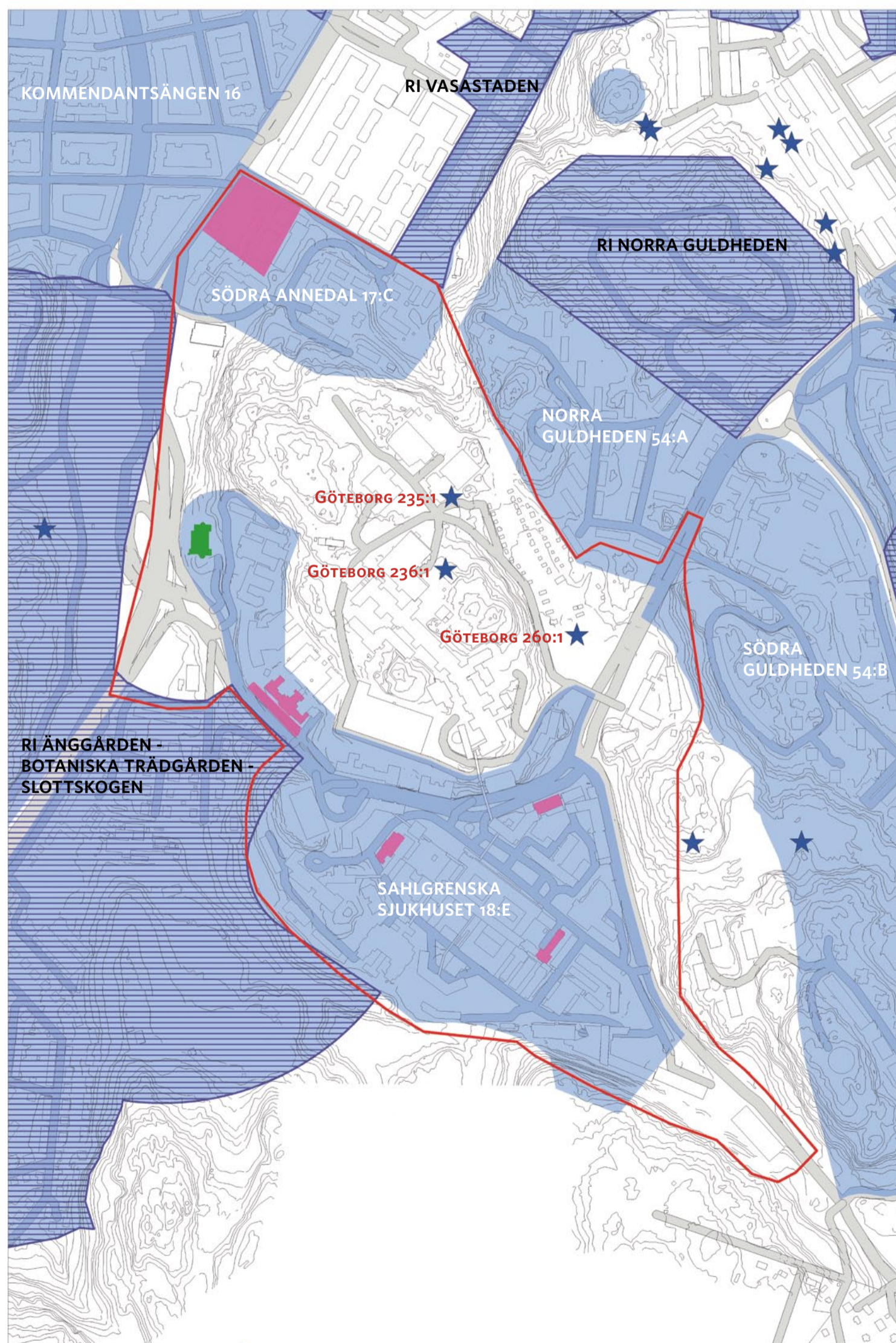

Biotech Center (2004) speglar näringslivets etablering på och kring Medicinareberget kring millenieskiftet.

INTERPRET: LÄSBARHETSKARTA — UTBYGGNADSKRONOLOGI

INTERPRET: SKYDDADE OBJEKT OCH MILJÖER

Övriga kulturhistoriska lämningar, registrerade i Fornlämningsregistret
 Göteborg 235:1 Sentida minnessten
 Göteborg 236:1 Sentida minnessten
 Göteborg 260:1 Fyndplats för flintspets

Områden av riksintresse för kulturmiljövården (RI)
 Änggården - Botaniska trädgården - Slottskogen
 Norra Guldheden
 Vasastaden (Carl Grimbergsgatan)

Göteborgs stads bevarandeprogram
 Sahlgrenska sjukhuset 18:E
 Södra Annedal 17:C

Bevarandeprogrammen omfattar bebyggelse som uppförts före ca 1955. I skrivande stund pågår arbetet med att ta fram ett bevarandeprogram för efterkrigstidens bebyggelse.

- Programområdets gräns
- Övrig kulturhistorisk lämning
- Skyddad genom skyddsbestämmelser i detaljplan
- Kyrka. Skyddad enligt lagen om kulturminnen
- Riksintresse för kulturmiljövården
- Kulturhistoriskt intressant område enligt bevarandeprogrammet

VALUATE: INFÖR FORTSATT PLANERING

SAHLGRENSKA SJUKHUSOMRÅDET — OMRÅDE A

Bakgrund

Delområdet utgörs av Sahlgrenska sjukhuset, som avgränsas naturligt och tydligt av Botaniska trädgårdens grönska, Guldhedsgatan / Per Dubbsgatan samt Ehrenströmsgatan. Det har ett skyddat läge i en flack dalsänka som omges åt norr, öster och söder av bergsknallar.

Karaktärisering

Anläggningen har sedan starten vid sekelskiftet 1900 kontinuerligt utvidgats och anpassats till rådande behov och vårdideal. Den ständiga bygnadsverksamheten har resulterat i en komplex blandning av byggnader från olika tider, med olika volymer och uttryck. Området upplevs som brokigt och i vissa delar svårt att överskåda, men den genomgående användningen av rött fasadtegel har en sammanhållande effekt. Hudkliniken och högdelen fungerar som kontrasterande, högresta accenter i gult tegel. Med hjälp av de tegelröda fasaderna särskiljs och avgränsas också Sahlgrenskaområdet mot Medicinareberget, där användningen av gult tegel dominerar.

Centrala gården är en väl definierad öppen plats och ett av få rum inom området som tillåter viss överblick. Härifrån fungerar sköterske- och läkarbostäderna på Guldheden som inramning och blickfång. Matsalen ingår med sin säregna takform som ett skulpturalt element i miljön.

Högdelen är ett dominant landmärke i stadsrummet. Upplevelsemässigt reser den sig som en vida synlig mur som bryter siktlinjen mot sydväst från Wavrinskys plats.

Platsen framför akutbyggnaden skapar tillsammans med centrala gården ett entréområde och en slags framsida, medan södra delen av anläggningen fått lite av en baksideskaraktär. De senaste årens tillägg har emellertid uppförts med målsättningen att skapa en mer stadsmässig karaktär söder om den centrala axeln.

Den svagt böjda Per Dubbsgatan/Guldhedsgatan är en karaktäristisk Göteborgsgata. Den fungerar som pulsåder men också som en barriär som hindrar kontakten mellan Medicinareberget och Sahlgrenska. Höjdskillnaden och partier med bergsväggar och murar åt norr förstärker dessutom gränsen mellan områdena. Bebyggelsen är tillkommen vid olika tider och varierad i sitt uttryck. Flera av byggnaderna längs stråket är kulturhistoriskt värdefulla och av stor miljöskapande betydelse.

Gångbroarna som löper i luften över Guldhedsgatan och över flera av gaturummen inom Sahlgrenskaområdet utgör både nybildade stråk och påtagliga blickfång som påverkar upplevelsen av området.

Kulturhistoriskt värde

Sjukhusmiljön är i sin helhet kulturhistoriskt värdefull. Byggnaderna visar på olika skeden i områdets utveckling och speglar arkitektoniska trender och vårdideal genom tiderna. Kontinuitetsvärdet är högt då vårdverksamhet bedrivits på platsen ända sedan år 1900.

Spåren från den ursprungliga anläggningen är idag få, men den centrala axeln finns kvar i form av en genomgående korridor. De bevarade originalpaviljongerna och Per Dubbshuset är viktiga exponenter för det sena 1800-talets arkitektoniska ideal och speglar synen på hur sjukvård skulle bedrivas och organiseras. De har fasader i rött tegel, tidstypisk mönstermurning och ursprungliga balkonger med smidesdetaljer på gavlarna.

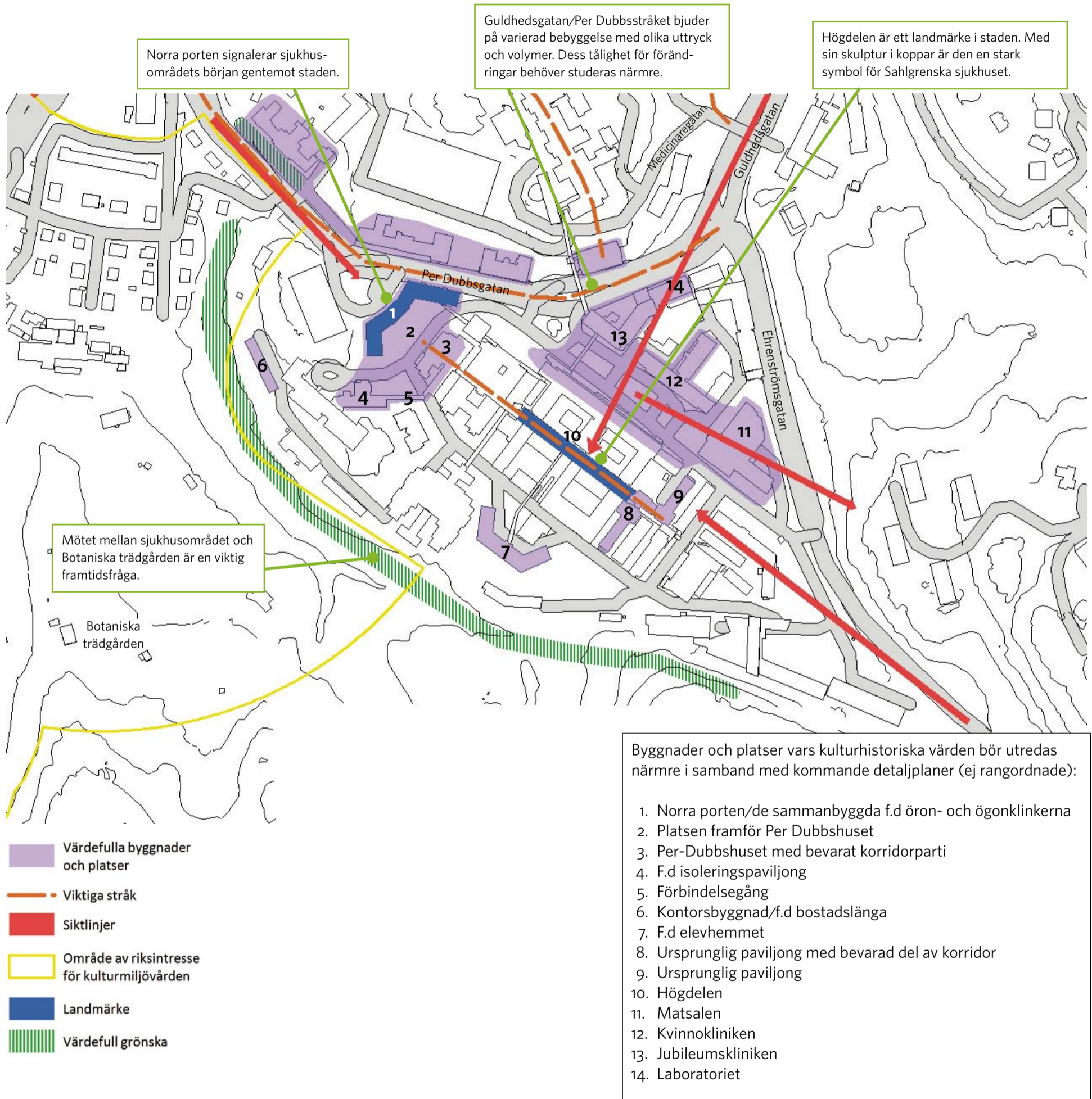
De årsringar som tillkommit sedan den första uppbyggnadsfasen reflekterar på många sätt den göteborgska vårdens 1900-tals-historia. Här återges bland annat det tidiga 1900-talets syn på relationen mellan arbete och bostad, mellankrigstidens återhållsamma funktionalism och 1950-talets tilltro till den storskaliga och centraliserade vårdinrättningen.

Frågor och aspekter att tänka på inför fortsatt planering:

För delar av Sahlgrenska sjukhusområdet rekommenderas en **fördjupad studie** i syfte att tillvarata och utveckla områdets kulturhistoriska kvaliteter. Följande aspekter bör tas upp:

För att områdets historiska läsbarhet ska kunna bestå är det nödvändigt att byggnader från olika utbyggnadsfaser säkerställs med hjälp av skyddsbestämmelser. I nuläget är endast ett litet fåtal skyddade i detaljplan. De byggnader och rum som numrerats (1-14) på kartan besitter i någon mån kulturhistoriska värden, framför allt gällande representativitet, äkthet, arkitektonisk kvalitet och symbolvärden. Dessa värden bör utredas närmre i samband med kommande detaljplan(er) i syfte att åstadkomma varsamma strategier för fortsatt förvaltning och utveckling.

När platsen för Sahlgrenska sjukhuset valdes ansågs **kontakten mellan sjukhuset och naturmiljön** som en mycket viktig aspekt. Idag är grönytorna inom området kraftigt decimerade, men kontakten mellan sjukhuset och Botaniska trädgården, som ingår i område av riksintresse för kulturmiljövården, finns fortfarande kvar. Hur ska mötet mellan naturen och vårdanläggningen se ut fortsättningsvis, och hur kommer ev fortsatt exploatering att påverka upplevelsen av riksintresset? Som konstaterats i tidigare utredningar bör all ny bebyggelse i den gröna gränzonen föregås av särskilda utredningar rörande gestaltning, placering och påverkan på naturvärdena.

1

11 & 12

10

9

VALUATE: INFÖR FORTSATT PLANERING PER DUBBSGATAN — OMRÅDE B

Bakgrund och funktion

Bebyggelsen i området ligger längs med Guldhedsgatan / Per Dubbsgatan, och präglas av stora friliggande institutioner, huvudsakligen uppförda strax efter sekelskiftet 1900. I området ingår fd yrkesskolan med fd ortopediska kliniken, Göteborgs sjukhem / Änggårdsbacken, Biotech Center, Hälsovetarbacken / fd barnsjukhuset samt Annedalskyrkan.

Merparten av byggnaderna inhyser idag vårdinriktad verksamhet i regi av Sahlgrenska universitetssjukhuset, Göteborgs universitet och/eller näringslivet. Änggårdsbacken och Annedalskyrkan har kvar sina ursprungliga funktioner.

Biotech Center (2004) är ett sentida komplement som sticker ut då det gäller formen, men som funktionsmässigt stämmer väl överens med de vårdrelaterade verksamheterna i området. Även Annedalskyrkan är en byggnad som särskiljer sig i sammanhanget, men som samtidigt smälter väl in stilmässigt bland de äldsta byggnadsverken.

I västra delen av delområdet ligger en liten grönyta och fd idrottsplats, Änggårdsplatsen, som till stora delar omgärdas av stora trafikleder.

Läge i landskapet

Med undantag från fd yrkesskolan har byggnaderna en placering med utsikt mot dalgången med Dag Hammarskjöldsleden och Slottskogen. Samtliga av dessa sistnämnda byggnader omges delvis av naturlig lövskog och kala, branta bergspartier, medan fd yrkesskolan ligger i ett sammanhang med bebyggelse på alla sidor.

På grund av de sluttande terrängförhållandena och mindre lövskogspartier är de visuella kopplingarna mellan delområdet och intilliggande bebyggelse på Medicinareberget och Änggårdens villaområde svaga. Trafiken längs Per Dubbsgatan bidrar också till att förstärka gränsen mot sydväst. Annedalskyrkan och Hälsovetarbacken ligger i anslutning till den i princip trädlösa Änggårdsplatsen och upplevs som väl synliga i landskapet.

Karaktärisering

Området präglas av stora byggnadsverk med friliggande läge i sluttningen längs Medicinarebergets västra sida. Merparten av dessa monumentalt utformade solitärer - fd Vanföranstalten, Änggårdsbacken och Hälsovetarbacken - är tidstypiska anläggningar i eklektisk stil från sekelskiftet 1900. De ingår som betydelsefulla delar i det sjukvårdsområde som etablerades i stadens södra utkant från 1880-talet till omkring 1910.

På senare tid har fd vanföranstaltens mer tillgängliga baksida funktionsmässigt omvandlats till framsida och huvudentré, som en följd av anläggandet av Medicinargatan och odontologen. Trafikmängden har också ökat ständigt på Guldhedsgatan / Per Dubbsgatan vilket lett till att den forna framsidan blivit mindre inbjudande att vistas på. Samma gäller till viss del för Änggårdsbacken, vars entré förlorat något av sin storslagenhet som en följd av Per Dubbsgatans breddande och den ökande trafiken.

Kulturhistoriska värden

De äldre byggnadsverken i området har i stort sett, trots moderniseringar, bibehållit mycket av sin ursprungliga karaktär sedan sekelskiftet 1900. Förändringar har framför allt skett genom utökad infrastruktur och via senare tillkommen bebyggelse på Medicinarebergets övre del och i stadsdelen Änggården. Tillsammans bildar de tre äldsta vårdanläggningarna en social- och medicinhistoriskt intressant kulturmiljö som speglar en tidig fas i uppbyggandet av välfärden.

Fd **Änggårdens Yrkesskolor / Vanföranstalten** är en välbevarad och tidstypisk representant för de stora satsningar som gjordes på socialvården under epoken efter sekelskiftet 1900. Genom inrättningar som dessa fick barn som tidigare ställts utanför samhället möjlighet till vård, utbildning och egen försörjning. Efter hand kom de medicinska insatserna att spela allt större roll, vilket här skildras i tillkomsten av den ortopediska kliniken (1928).

Såväl huvudbyggnaden som den ortopediska kliniken har stora arkitektoniska kvaliteter och bidrar i sin helhet med höga miljöskapande värden i stråket längs Per Dubbsgatan.

Änggårdshemmet utgör ett påkostat och välbevarat exempel på sin tids arkitektur. Att anläggningen har kontinuitet som ålderdomshem sedan starten 1902 är synnerligen ovanligt, och bidrar till det höga värdet. Tillsammans med den bevarade trädraden utgör anläggningen ett imponant och betydelsefullt inslag i stadsbilden. Autenticitetsvärdet är högt, inte minst för att en stor del av de ursprungliga interiörerna är tillvaratagna. Byggnaden besitter höga kulturhistoriska värden och är sedan 1999 säkerställd med hjälp av skyddsbestämmelser i detaljplan.

Hälsovetarbacken / fd barnsjukhuset är en god representant för de vårdinrättningar som tillkom i området vid sekelskiftet 1900. Trots att anläggningen försetts med tillbyggnader i omgångar, är den ursprungliga karaktären ändå i stort sett bevarad.

Komplexet har höga miljöskapande värden då det ligger väl synligt i det öppna landskapet.

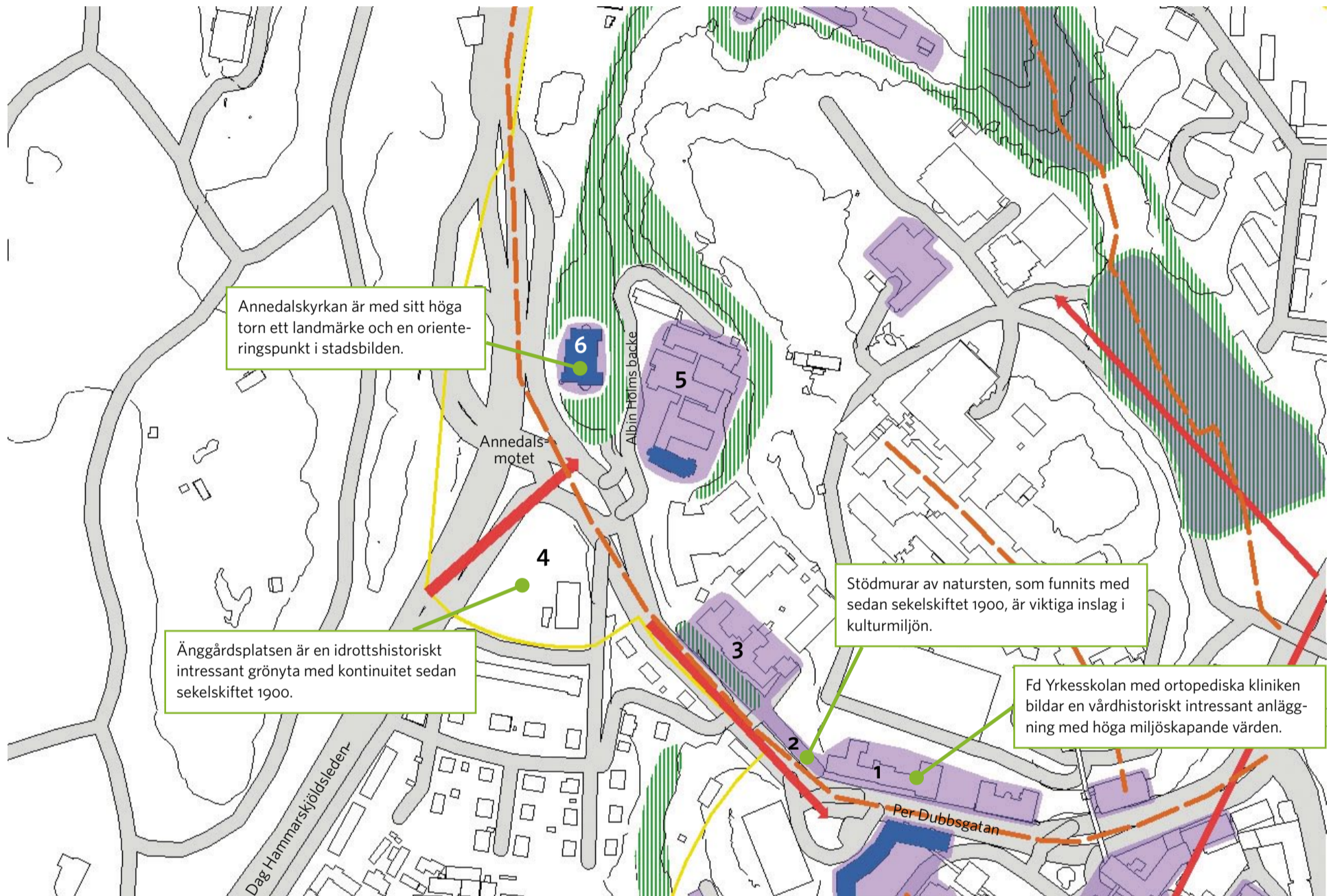
Annedalskyrkan är ett fint exempel på de nationalromantiska kyrkobyggnader som uppfördes kring sekelskiftet 1900 som en följd av en kraftigt växande befolkning och anläggandet av nya stadsdelar. Kyrkplatsen valdes med stor omsorg och byggnadsverket är väl synligt från flera väderstreck. I allt väsentligt är Annedalskyrkan oförändrad sedan tiden för uppförandet och präglas av material och hantverk av högsta kvalitet.

Frågor och aspekter att tänka på inför fortsatt planering:

Fd yrkesskolan och Hälsovetarbacken utgör välbevarade anläggningar som idag står utan skydd i detaljplan. I det fortsatta planarbetet bör antikvariska förundersökningar utreda och tydliggöra deras kulturhistoriska värden, så att de kan säkerställas med hjälp av skyddsbestämmelser i kommande detaljplan(er).

Bebyggelsen i området har infogats i sluttningen på ett sådant sätt att värdefull naturmark i form av lövskog och bergsknallar kunnat sparas. Skogspartierna ingår på vissa håll som en väsent-

Merparten av byggnaderna inom området består av välbevarade och påkostade solitärer från 1900-talets första decennium.

- Värdefulla byggnader och platser
- Viktiga stråk
- Siktlinjer
- Område av riksintresse för kulturmiljövården
- Landmärke
- Värdefull grönska

Byggnader och platser vars kulturhistoriska värden bör utredas närmre i samband med kommande detaljplaner (ej rangordnade):

1. Före detta Yrnesskolan
2. Stödmurar
3. Göteborgs sjukhem - Ängårdshemmet
4. Ängårdsplatsen
5. Hälsövetarebacken
6. Annedalskyrkan

lig del i miljögestaltningen, framför allt kring Annedalskyrkan och Hälsövetarebacken. Eventuella ingrepp i dessa partier ska göras på ett sådant varsamt sätt att deras natur- och kulturvärden består.

Planområdet gränsar till ett område av riksintresse för kulturmiljövården: Änggården-Botaniska trädgården-Slottslogen. Hur kommer en ev exploatering i området att påverka upplevelsen av riksintresset?

3

4-6

VALUATE: INFÖR FORTSATT PLANERING

KONSTEPIDEMIN M.M — OMRÅDE C

Bakgrund och funktion

Område C består huvudsakligen av en institutionsmiljö, dels från perioden 1875-1900, och dels från sekelskiftet 2000. I miljön ingår tre samlade, äldre anläggningar – fd barnbördshuset, fd folkskollärarseminariet och fd epidemisjukhuset – och två senare tillkomna friliggande byggnader: Psykologiska institutionen och det sk BASF-huset.

De tre äldre enheterna hade till omkring 1970 helt skilda funktioner utan inbördes kopplingar. Idag hyser fd barnbördshuset, det fd seminariet och psykologiska institutionen verksamheter av liknande slag och utgör delar av ett och samma universitets-campus.

Läge i stadsbilden

Bebyggelsen i området ligger samlad vid foten av Medicinarebergets norra del, där stenstaden övergår i kuperad naturmark. Den gränsar i väster till Linnéstadens höga stenhusbebyggelse och i norr åt en samling bostadskvarter i sten från 1970-talet, belägna längs Seminariegatan. I nordväst blickar Norra Guldhedens punkthus ned över området, och i söder vidtar lövskog på en sluttning upp mot Medicinareberget. Åt sydväst öppnar sig den dalgång där Annedalsmotet och Slottskogen breder ut sig.

Karaktärisering

Byggnaderna inom planområdet utgörs av friliggande byggnadskroppar med sinsemellan olika uttryck. De hålls till viss del samman genom valet av material (puts och tegel), men också av symmetri och ett eklektiskt formspråk där dekorativ mönstermurning och spel mellan framskjutna och tillbakadragna byggnadsdelar är vanligt förekommande inslag.

Via sina friliggande lägen och stora tomter kontrasterar de aktuella byggnaderna mot de sammanhängande stenhusen i kvarteren norr- och västerut. Trots detta hänger de upplevelsemässigt realtvt väl samman med resten av byggnaderna i stadrummet, främst genom skala och materialval.

Skolträdgården utgör ett grönt avbrott i stadsbilden och förebådar det öppnare landskap som följer söder om Linnéplatsen. De luftiga tomterna i delområdet med mycket grönska bildar också en övergång upp mot Medicinarebergets trädklädda höjder.

Till skillnad från den övriga bebyggelsen inom delområdet har Konstepidemin ett avskilt och undangömt läge gentemot omvärlden. Anläggningen har en högre placering på en liten bergsplatå, och bebyggelsen längs Övre Husargatan har en avskärmande effekt. Att sjukhusets läge skulle bli skyddat och indraget från övrig bebyggelse var avgörande för valet av plats på 1880-talet, och det kan konstateras att detta förhållande har kunnat bestå genom årens lopp trots förändringar i kvarteren runt om.

Av stor betydelse för upplevelsen i stadrummet är de naturstensmurar som berättar historien om gränsen mellan institutionerna och bostadshusen i Annedal.

Kulturhistoriska värden

Utmärkande för området är att få förändringar skett gällande bebyggelsens karaktär och utbredning sedan 1920-talet, bortsett från tillkomsten av Psykologiska institutionen, det sk BASF-huset och Mediehuset.

Det **fd epidemisjukhuset** är en komplett och i våra dagar helt unik sjukhusmiljö, och utgör ett värdefullt medicinhistoriskt minnesmärke som sannolikt är av byggnadsminnesklass. Dess arkitektoniska uttryck anknyter tydligt till den offentliga institutionsarkitektur som etablerades i Göteborg under 1800-talets senare hälft.

Även det **fd folkskollärarseminariets** omsorgsfullt utformade byggnader bildar en välbevarad helhet med höga miljöskapande värden. Tillsammans utgör byggnaderna och den välordnade skolträdgården ett närmast slottsliknande inslag i stadsbilden. Den fd seminariemiljön besitter höga kulturhistoriska värden och är sedan 2005 säkerställd med hjälp av skyddsbestämmelser i detaljplan.

Det väl bibehållna **fd barnbördshuset** har i hög utsträckning kvar det utseende det fick i samband med 1921 års tillbyggnad. Hela fastigheten är ett välbevarat exempel på de sjukvårdsinstitutioner som ritades av Axel Kumlien kring sekelskiftet 1900. En högväxt trädrad längs Konstepideminns väg ingår som en betydelsefull del i anläggningen.

Frågor och aspekter att tänka på inför fortsatt planering:

Av flera skäl behövs en **riktad kulturhistorisk fördjupning** i det fortsatta planarbetet för att utreda kulturmiljöns tålighet för eventuellt tillkommande bebyggelse i närområdet. Frågor som bör belysas är t ex: vilket avstånd krävs mellan eventuellt tillkommande och befintlig bebyggelse i området för att de kulturhistoriska värdena ska kunna bestå?

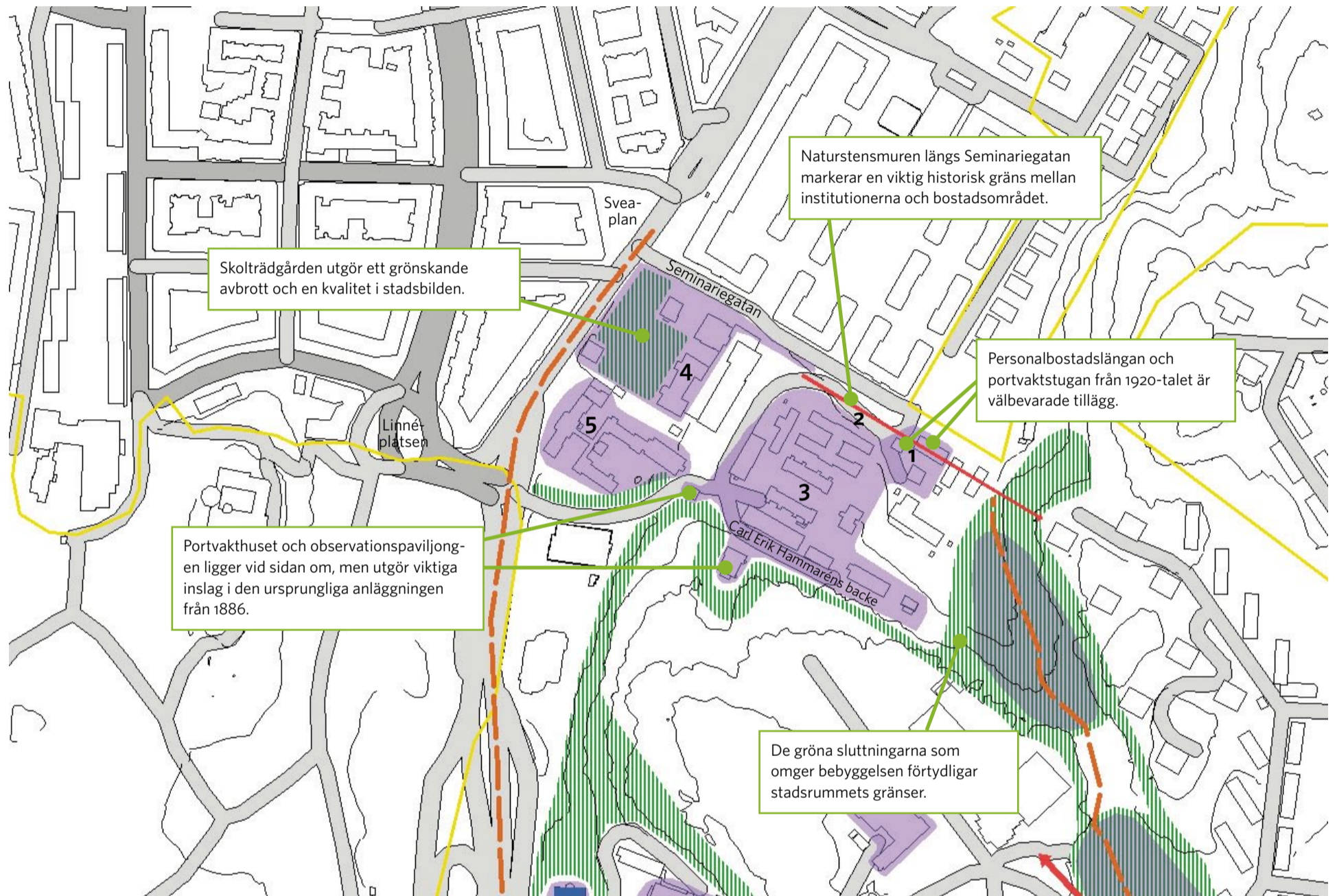
Då de tre äldre anläggningarna inom området är kompletta helhetsmiljöer, är de sårbara för förändring inom respektive fastighet. Relationen mellan anläggningarna, som från början hyst klart åtskilda funktioner, utgör en del av den kulturhistoriska karaktären. Förtätning i gårdsrutten mellan husen bör alltså undvikas.

Såväl det fd barnbördshuset som det fd epidemisjukhuset utgör välbevarade anläggningar som idag står utan skydd i detaljplan. Deras värden bör utredas närmre i det fortsatta planarbetet, och anläggningarna bör säkerställas med hjälp av skyddsbestämmelser i kommande detaljplan(er).

Konstepidemin är upplevelsemässigt en undangömd anläggning. Hur kan dess kvaliteter lyftas fram i staden?

Planområdet gränsar till tre områden av riksintresse för kulturmiljövården: Norra Guldheden, Änggården-Botaniska trädgården-Slottskogen och Vasastaden (Carl Grimbergsgatan). Hur kan ev tillkommande bebyggelse utformas så att de värden som finns inom riksintresseområdena tas tillvara?

Före detta Annedalsseminariet, Epidemisjukhuset och Barnbördshuset bildar en ovanligt välbevarad och sammanhållen institutionsmiljö.

- Värdefulla byggnader och platser
- Viktiga stråk
- Siktlinjer
- Område av riksintresse för kulturmiljövården
- Landmärke
- Värdefull grönka

Byggnader och platser vars kulturhistoriska värden bör utredas närmre i samband med kommande detaljplaner (ej rangordnade):

1. Personalbostadslänga
2. Naturstensmuren
3. Epidemisjukhuset
4. Annedalsseminariet
5. Barnbördshuset

1

2

3

4

VALUATE: INFÖR FORTSATT PLANERING

MEDICINAREBERGETS INSTITUTIONER — OMRÅDE D

ÄNGGÅRDSKOLONI & ODLAREFÖRENING — OMRÅDE E

5

6

5

2

3 & 4

7

MEDICINAREBERGETS INSTITUTIONER

Karaktärisering

Medicinarlängan avslutades i sin grundläggande utbredning inom fem år från projektstarten (1955) och blev därmed en såväl tekniskt som arkitektoniskt väl sammanhållen 50-tal-sanläggning. Hela anläggningen är vriden utefter platsens höjdrygg och den nästan 300 meter långa förbindelsegången i ett plan med källare har anslutits till de fem högre forskarhusen i det plan topografiskt tillåtit. Endast några få grova stödmurar stabiliserar lokala höjdpåsar. Mot längans västra sida vetter hörsalar och entréer. Mot östra sidan inlastning och andra servicefunktioner.

Institutionen för hygien, som byggdes tio år senare, är en tvåvåningsbyggnad med ytterväggar av säckskurade gula tegel, vilket var en ny oprövad fasadbehandling som ett sätt att liva upp det moderna teglets livlösa yta.

Lyktan som ritades 1968 har japoniserande färgsättning i svart och lackrött och delvis glasade fasader i en senmodernistisk stil. Den överskuggas av den senare tillbyggnaden Wallenbergsalen med sin grafiska ornamentering och ett påtagligt avtryck i miljön.

Separat från institutionslängan, längst i söder, uppfördes ett biomedicinskt bibliotek (1957) samtidigt med övriga byggnader. Det utgör en förenande länk mellan Sahlgrenska sjukhuset i söder och de akademiska institutionerna i norr. Byggnaden har tre rena magasinsvåningar delvis under mark och två helt över markplanet. På översta planet ligger expeditioner och läsesalar. Taket är upphöjt med V-formad undersida. Utmed kanterna under taket löper fönsterband, en lösning vars konstruktiva princip återfinns utmed hela Medicinareberget. Liksom i tidigare genomförda biblioteksprojekt, ingick även här ett omfattande inredningsuppdrag i Klas Anshelms åtagande. Hyllor, arbetsbord och annat specialritades men stolar föreskrevs ur ett exklusivt standard-sortiment. En speciell arbetsbank med rullband för bokinlämning utvecklades för att bespara personalen onödigt slit. Bibliotekets strategiska läge mellan Sahlgrenska sjukhuset och institutionerna uppe på berget har tagits tillvara genom en kulvertförbindelse från Per Dubbsgatan till biblioteket.

Frågor och aspekter att tänka på inför fortsatt planering

Stora tillbyggnader och ombyggnader av Medicinarebergets olika institutioner har i viss mån förändrat anläggningens karaktär. Likväl är Klas Anshelms grundkoncept stabilt och flera tillbyggnader som tillkommit på senare år har utformats med den ursprungliga anläggningen som arkitektonisk utgångspunkt.

Biomedicinska biblioteket kan anses som det kulturhistoriskt mest intressanta, då det redan diskuterats som en kandidat för en eventuell byggnadsmminnesförklaring. Ännu 1995 fanns en del av den ursprungliga inredningen kvar men efter hand har de äldsta delarna blivit utbytta mot nya katalogprodukter vars kvalitet sällan motsvarar originalinredningens. Det är viktigt att tänka på interiörens eventuella kvarvarande detaljer som en del i den ursprungliga formgivningen.

Medicinarelängans byggnadskomposition är småskalig och funktionsuppdelad, organiserad för att fördela volymerna lämpligt i terrängen. Den interna förbindelsegången och skalan är väsentliga element i strukturen.

Institutionen för hygien har en konstnärlig komplettering av byggnaden, utförd av konstnären Tore Ahnoff 1970. Det är ett arbete på golvet i foajén med betongristning i cementmosaik som bör betraktas som ett konstverk och inte bara som ett betonggolvet.

ÄNGGÅRDSKOLONI OCH ODLAREFÖRENING

Karaktär

50 stugor ligger på samma plats som det var planerat under 1910-talet. Stugorna får inte vara större än 40 kvm och tomten är 250-300 kvm, även ett förråd á 7 kvm. Stugorna har el men vattnet toaletten är gemensamma.

Änggårdens odlareförening har 15 stugor á 30 kvm med tomtstorlek: 450-900 m² ej el, vatten och avlopp.

Stugorna i båda områdena har en varierad, individuell utformning, och kan sägas motsvara idealen om snickarglädje och trähusidyll.

Frågor och aspekter att tänka på inför fortsatt planering

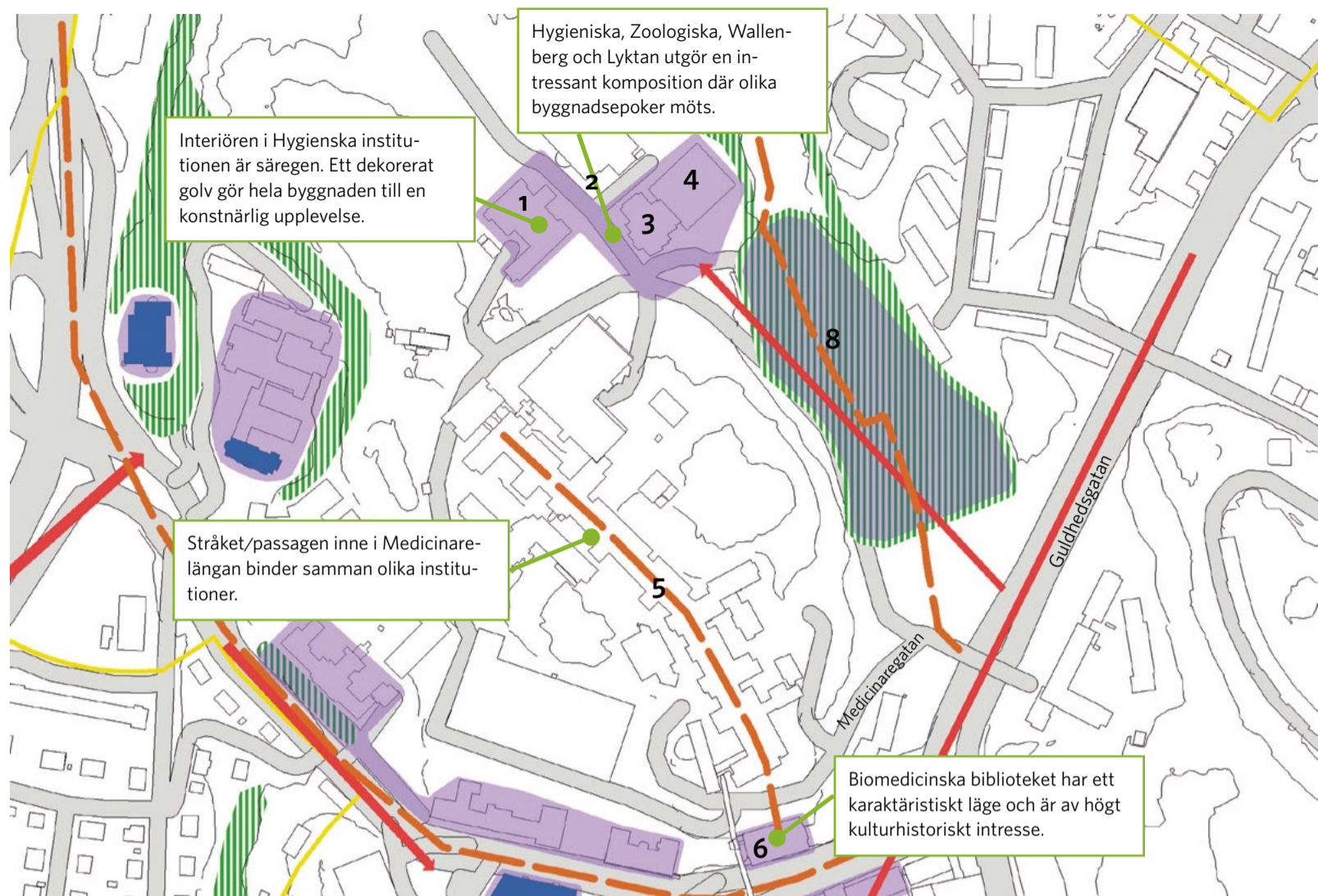
Området inte särskilt förändrat i sin inre struktur och volym, med samma antal stugor som under 1950-talet. Änggårdskolonin och odlareföreningen är en grön oas i bra samspel med omgivningen.

Viktiga element i området är den branta stigen, dalsänkan, gemensamhetsanläggningen och det omgivande staketet i järn.

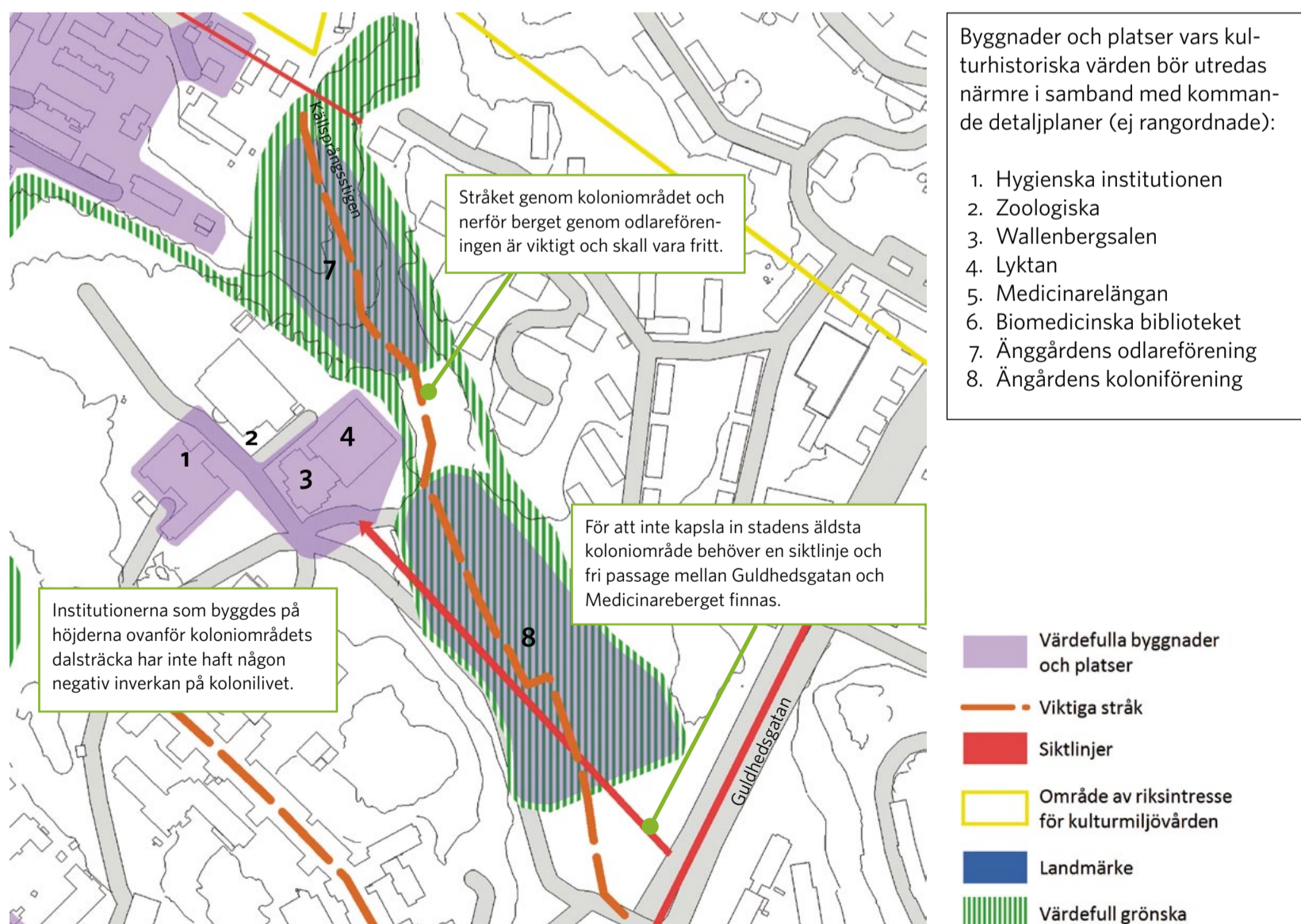
De institutioner som byggdes på höjderna ovanför koloniområdets dalsträcka har inte haft någon negativ inverkan på kolonilivet. Det berättas om ett utbyte mellan koloniodlare och konferensbesökare under de senares spontana besök till området.

Huvudentrén till Änggårdskolonin är i praktiken den som går över den befintliga parkeringsplatsen mellan koloniområdena. Anslutningen från Guldhedsgatan är en öppen yta som ger koloniområdet en bred entré och samtidigt en viktig siktlinje över området och bort mot höjderna och Wallenbergssalen och Lyktan. För att inte kapsla in stadens äldsta koloniområde behöver denna siktlinje och fria passage mellan Guldhedsgatan och Medicinareberget på något sätt bevaras.

MEDICINAREBERGETS INSTITUTIONER

ÄNGGÅRDENS KOLONIFÖRENING OCH ÄNGGÅRDENS ODLAREFÖRENING

KÄLLFÖRTECKNING

Tryckta källor

Arkitektur 1979-7

Baum, Greta, *Göteborgs gatunamn, 1621-2000*, 2001.

Caldenby, Claes, m.fl.: *Guide till Göteborgs arkitektur*, 2006.

Carlson, Gösta, *Enastående, sa Oscar II. Krönika om Sahlgrenska sjukhuset 1899-1999*, 1999.

Carlson, Gösta m fl. *Sjukvården i Göteborg 200 år*, 1982.

Engelke, Marie, *Lilla Änggården. En släktgård i Göteborg*, Göteborgs stadsmuseum 2011.

Fritz, Martin, *Göteborgs historia - Från handelsstad till industristad 1820-1920*, 1996.

Garellick, R. *Bilden av Göteborg. Färgfotografier 1910-1970 centrum - österut - söderut*, 2004.

Hedvall, Gunnel, *Göteborgs barnsjukhus*, 1995.

Hirdman, Yvonne, m fl. *Sveriges Historia 1920-1965*, 2012.

Lönnroth, Gudrun, red, *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg del I - ett program för bevarande*, 1999.

Kyle, Jörgen, *Änggården under 300 år - en gård vid utkanten av Göteborg*, Göteborgs historiska museum årstryck 1984-1988, 1991.

Lönnroth, Gudrun, *Från rådhus och fattigstuga till Traktören och Scandinavium*, 1981.

Niland, Gunnar, *Historik över Föreningens för bistånd åt vanföra i Göteborg verksamhet under åren 1885-1973*, 1975.

Olsson, Kent, *Göteborgs historia - Från industristad till tjänstestad 1920-1995*, 1996.

Bengtsson, Monica, red, *Pedagogen i centrum. Bygge på historisk mark*, 2006.

Rubin, Tomas, *Från epidemisjukhus till konstepidemi*, 1985.

Sjöholm, L Gottfrid, *Folkskoleseminariet i Göteborg 1843-1956*, 1957.

Walter, K. A. och Westman, A. *Beskrifning öfver nya barnbördshuset i Göteborg jemte historik öfver dess tillkomst*, 1900.

Åman, Anders, *Om den offentliga vården. Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen. En arkitekturhistorisk undersökning*, 1976.

Qvarnström, Per, *Klas Anshelm samlade arbeten*, 1998

Shånberg, Sven, m fl, *Vägen till Göteborg*, 1968

Otryckta källor

Göteborgs stadsmuseums arkiv

Göteborgs stadsbyggnadskontors arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Intervju med Matts Jönsson, Västfastigheter.

Webbsidor

www.csn.se

www.psy.gu.se

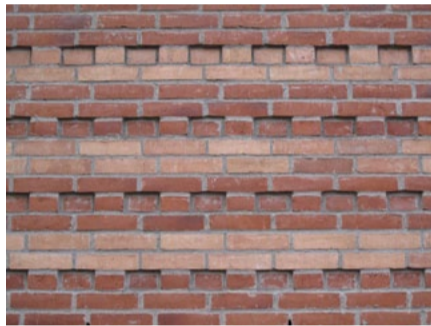
www.akademiskahus.se

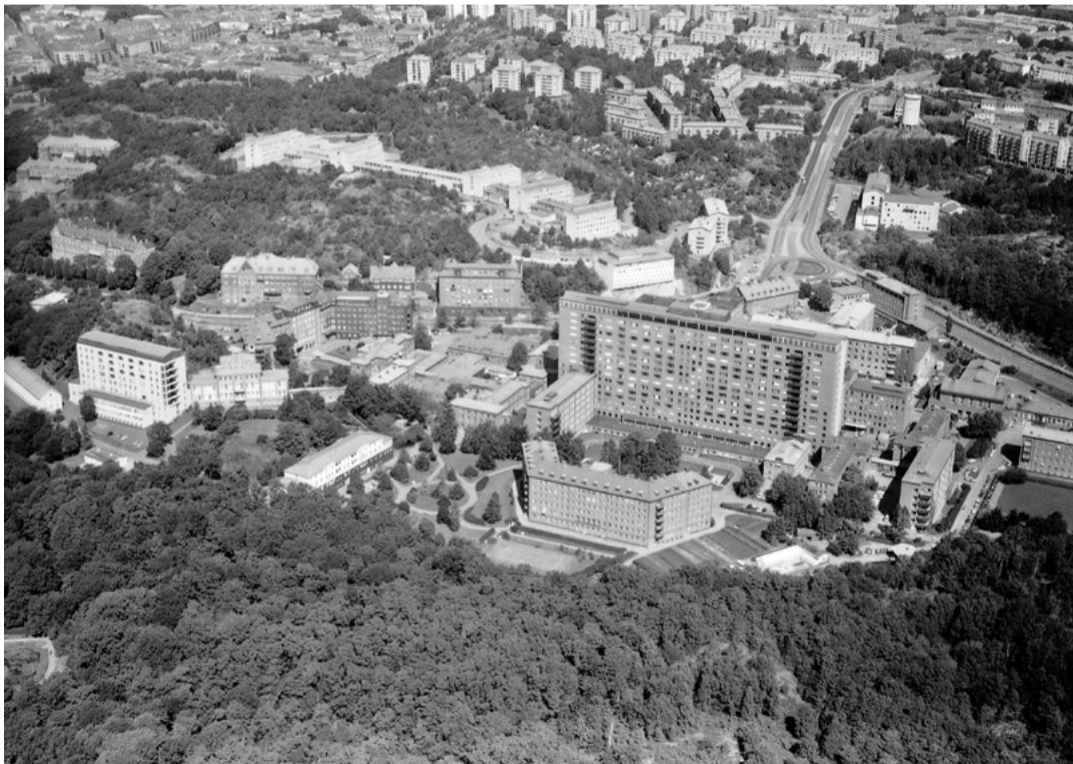
www.trestiftelser.se

www.higab.se

www.socialstyrelsen.se

www.hhf.se

ÖVERST FRÅN VÄNSTER:
Göteborgs barnbördshus, 1901.
Göteborgs barnsjukhus, tidigt 1900-tal.
Sahlgrenska sjukhuset, 1920-talet.
Källa: Medicin-historiska museet, Göteborg.
Ånggårdens koloniområde, 1913.
Sahlgrenska sjukhusområdet och Medicinareberget,
sett från sydväst år 1962. Källa: Västarvet.
Blivande sömmerskor på Vanföreanstalten, 1923.